

ของวัฒนธรรมอันหลากหลาย วัฒนธรรมเหล่านี้มีความขัดแย้งและผสมกลมกลืน แบ่งปันและแข่งขัน สถาปนาและสืบทอด ผลิตซ้ำและผลิตใหม่ เรื่อยมาจากการอดีตจวบจนปัจจุบัน

แต่ท่ามกลางพลวัตทางวัฒนธรรมดังกล่าว รัฐไทยกลับพยายามสร้าง “ชาติ” ให้เป็นหนึ่ง ผ่านการกำหนดนิยามความหมายของความเป็นไทยแบบตายตัว ผ่านระบบการศึกษาซึ่งมุ่งเน้นการสร้างความรักภักดีต่อชาติในมุมมองที่คับแคบ ไปจนถึงการใช้ยุทธวิธีของอำนาจและความรุนแรงเชิงโครงสร้างในรูปแบบต่างๆ ในวิถีปฏิบัติต่อพลเมือง ชนกลุ่มน้อย และ “คนอื่น” กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะตามพื้นที่ชายแดน นโยบายการสร้างความเป็นหนึ่ง ความพยายามที่จะหลอมละลายความแตกต่างหลากหลายอย่างโง่เขลา และความไม่เข้าใจในพลวัตของสังคมไทยนี้เอง ที่ทำให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐ (คนไทย) กับ คนอื่น ที่ถูกรัฐตีความว่าไม่ใช่ไทย [เจ๊ก (ในอดีต) ชาวเขา, มุสลิม] เกิดขึ้นและดำเนินต่อไปอย่างไม่มียุติว่าจะจบสิ้น

อานิสต์ของสงครามเย็น การปฏิวัติคอมมิวนิสต์ในจีน การต่อสู้เรียกร้องเอกราชของเวียดนาม ลาว และกัมพูชา ส่งผลให้พรมแดนของ “ประเทศไทย” กลายเป็นพื้นที่และสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ รัฐขยายอำนาจในการควบคุมพื้นที่ผ่านหน่วยงานต่างๆ เช่น ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน กองตรวจคนเข้าเมือง มหาไพบูลย์ กรมป่าไม้ ไปจนถึงสาธารณสุขและระบบการศึกษาที่รวมศูนย์บังคับบัญชาอยู่ที่กรุงเทพฯ พรมแดนของประเทศไทยจึงถูกเปลี่ยนจากพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลาย มีการปะทะกัน เจราจาต่อรองระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ให้กลายมาเป็นพื้นที่และสัญลักษณ์ของอำนาจรัฐ สัญลักษณ์ต่างๆ เช่น รั้วลวดหนาม ประตูด่านตรวจคนเข้าเมือง ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐหน่วยต่างๆ ตำรวจ ทหาร ฯลฯ กลายเป็นตัวแทนของ “อำนาจอธิปไตย” ที่บ่งบอกพื้นที่และแนวเขตของรัฐชาติ การดำรงอยู่ของหน่วยงานเหล่านี้ ท่ามกลางพลวัตวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันที่ชาวบ้านแถบแม่สาย แม่สอด อุบลฯ หนองคาย ปัตตานี นราธิวาส และพื้นที่ชายแดนอื่นๆ ดำเนินชีวิตอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

การทำความเข้าใจกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และการเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติ ช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เลื่อนไหลและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว รัฐชาติก็เป็นเพียงชุมชนในจินตนาการแบบหนึ่ง (Anderson 1983) ที่เกิดแล้วดับ ผันแปรและเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง พรมแดนระหว่างรัฐชาติเองก็ไม่ได้ทำหน้าที่ในการกำหนดอำนาจอธิปไตยแบบเดิมอีกต่อไป กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Appadurai 2001) และการหลั่งไหลของสินค้า ผู้คนและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนรัฐชาติ ความเชื่อมโยงและซับซ้อนของระบบทุนนิยมโลกที่ขยายปีกครอบคลุมพื้นที่ต่างๆ ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้พื้นที่ชายแดนถูกเปิดออกเพิ่มขึ้นกว่าในยุคอุดมการณ์ชาตินิยมในช่วงทศวรรษที่ 1950 - 1980 และการควบคุมของอำนาจรัฐในบางรูปแบบและลักษณะเริ่มอ่อนกำลังลง ในบริบทเช่นนี้เอง ความเป็นชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและการเจรจาต่อรองระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เริ่มหวนคืนและปรากฏให้เห็นนัยสำคัญ ทั้งในเชิงการค้า การทหารและความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติอื่นๆ การกล่าวเช่นนั้น

มิได้หมายความว่าความถึงการปฏิเสธอำนาจของรัฐบาลในการกดบังคับและการใช้กำลังทหาร ตำรวจและ
ยุทธวิธีของอำนาจและความรุนแรงเชิงโครงสร้างในรูปแบบต่างๆ ในวิถีปฏิบัติคือพลเมืองและชน
กลุ่มน้อยใน“พื้นที่” ของตน ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในกรณีของประเทศพม่า หากแต่งงานวิจัยขึ้น
นี้เสนอว่าเราควรทำความเข้าใจกับพรมแดนและพื้นที่ชายแดนจากมิติและมุมมองทาง “วัฒนธรรม”
เพิ่มมากขึ้น

วัฒนธรรมมีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจกับพื้นที่ชายแดนหลายประการด้วยกัน เช่น
ประการแรก วัฒนธรรมเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และระหว่างรัฐชาติ ที่มี
พรมแดนติดต่อกัน ในแง่นี้ วัฒนธรรมเป็นพลังขับเคลื่อน ที่อยู่เบื้องหลังความร่วมมือทางเศรษฐกิจ
และการเมืองข้ามพรมแดนของรัฐชาติ ในทางกลับกัน หากปราศจากสิ่งซึ่งความเข้าใจหรือความ
อ่อนไหวต่อประเด็นทางด้านวัฒนธรรม อาจเป็นเหตุปัจจัยที่สร้างความขัดแย้งและความบาดหมาง
ขึ้นระหว่างกลุ่มต่างๆ ได้โดยง่าย ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับมุมมองทางวัฒนธรรม ช่วย
ชี้เตือนให้เราตระหนักว่า แนวชายแดนระหว่างรัฐชาตินั้นคงอุดมไปด้วยความหลากหลายทาง
วัฒนธรรมระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและการค้า ระหว่างคนกลุ่ม
ต่างๆ เหล่านี้มิได้ถูกกำหนดโดยนโยบายของรัฐชาติแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม กลุ่มชาติ
พันธุ์ต่างๆ ตามแนวชายแดนนี้มี “ตัวตน” และองค์การทางเศรษฐกิจและการเมืองของตนเอง มี
พรมแดนทางวัฒนธรรมของตนเอง และความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ นั้นเป็นผลผลิตของ
ปฏิสัมพันธ์และการเจรจาต่อรองที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติและการ
สร้างนโยบายระหว่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดนโยบายการค้าตามแนวชายแดน การ
แก้ปัญหาคนอพยพพลัดถิ่น ปัญหาชายแดนติด ฯลฯ จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการเจรจาต่อรอง
และปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนต่างๆ เหล่านี้

จากมุมมองทางด้านมานุษยวิทยา การเมืองวัฒนธรรมตามแนวชายแดนมีการทำงานในสอง
ระดับด้วยกัน วัฒนธรรมเชื่อมโยงกลุ่มชนและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชน กลุ่มต่างๆ กับรัฐ
ชาติของตนเอง และรัฐชาติอื่น โดยนัยเช่นนี้ พรมแดนทางวัฒนธรรมจึงมักมีความหมายกว้างขวาง
และครอบคลุมพื้นที่มากกว่าพรมแดนของรัฐชาติ และขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มต่างๆ ที่
หลุดพ้นไปจากการกำกับดูแลควบคุมโดยหน่วยงาน และนโยบายของรัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่งอย่าง
จำเพาะเจาะจง พรมแดนทางวัฒนธรรมกลายเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงผู้คนกลุ่มต่างๆ รวมทั้งผู้ที่
อพยพข้ามพรมแดน ทั้งแบบชั่วคราวและถาวร และคนพลัดถิ่นในรูปแบบต่างๆ ชีวิตของผู้คน
เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชายแดน ที่ซึ่งวิถีชีวิตและความหมายทางวัฒนธรรมผูกพันกับ
ผู้คนทั้งในฟากเดียวกันและคนละฟากของแนวชายแดน วัฒนธรรมท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดนจึงอยู่
นอกเหนือการกำกับควบคุมของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และมีลักษณะที่ขัดแย้งกับอำนาจอธิปไตย
และวัฒนธรรมของรัฐชาติ

การทำวิจัยสนามในพื้นที่ชายแดนหลายแห่ง เช่น ผัง ทำสองยาง เชียงของ เชียงแสน ช่วยให้เรามองเห็นความขัดแย้งทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับรัฐชาติตามแนวชายแดน และน่าจะช่วยให้รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย ทำความเข้าใจกับเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ที่ผลักดันหรือดึงดูดคนพลัดถิ่น แรงงานอพยพ กองกำลังทหารและการค้ายาเสพติดข้ามพรมแดนของรัฐชาติ

งานวิจัยนี้ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับมิติทางสัญลักษณ์ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐชาติกับชนกลุ่มต่างๆตามแนวชายแดน การศึกษาพื้นที่ชายแดนช่วยให้เรามองเห็นลักษณะและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆใช้ในการนิยามความหมายของการเป็นสมาชิกของชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับรัฐและระดับนานาชาติ ช่วยให้เราเข้าใจการก่อร่างสร้างตัวตน อัตลักษณ์ การเปิดพื้นที่ทางสังคม การปรับตัว การขยาย ผนวก และหดตัวของพรมแดนทางวัฒนธรรม โดยธรรมชาติแล้ว พื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ซึ่งพรมแดนทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มีลักษณะกำกวม และปรับเปลี่ยนไปตามการเลื่อนไหลไปมาและปฏิสัมพันธ์ของผู้คน การปรับเปลี่ยนและการใช้อัตลักษณ์ตามสถานการณ์และผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไป ช่วยให้เราเข้าใจผลกระทบของอำนาจรัฐที่มีต่อชีวิตประจำวันของผู้คน การมุ่งความสนใจไปที่ “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ระหว่างรัฐกับผู้คนกลุ่มต่างๆ ทำให้เรามองเห็นการช่วงชิงการนิยามความหมายและการตีความที่แตกต่างกันออกไปในสถานการณ์ต่างๆ อำนาจรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆจัดวางตัวเองอย่างไรในบริบทของเวลาและพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวชายแดนในงานชิ้นนี้ จึงให้ความสำคัญกับพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพหุลักษณะของชุมชนท้องถิ่นกับเอกลักษณ์ของรัฐชาติ

ชายแดนและพรมแดนทางวัฒนธรรม

แต่เดิมนั้น นักมานุษยวิทยามักไม่ค่อยให้ความสนใจกับการศึกษาวิจัยหรือการสร้างโมทัศน์และแนวคิดเรื่องชายแดน (borders) สักเท่าใดนัก งานทางมานุษยวิทยาส่วนใหญ่ให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องพรมแดน (boundaries) มากกว่า แต่เมื่อความสนใจเรื่องชายแดนและรัฐชาติเริ่มมีมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาก็เริ่มนำเอาแนวความคิดเรื่องพรมแดนมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวัฒนธรรมตามแนวชายแดนต่างๆ ดังเช่นงานของ Baud (1994) ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ตามแนวชายแดนระหว่างรัฐโดมินิกันกับเฮติในบริบททางประวัติศาสตร์ หรืองานของ Alvarez (1995) ซึ่งสนใจปฏิสัมพันธ์ตามแนวชายแดนของสหรัฐอเมริกากับเม็กซิโก และงานของ Flynn (1997) ซึ่งศึกษาปฏิสัมพันธ์และการค้าตามแนวชายแดนระหว่างเบนิกับไนจีเรีย รวมทั้งความพยายามที่จะนำเอาแนวความคิดเรื่องพรมแดนมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาชายแดน อัตลักษณ์และรัฐชาติในงานของ Donnan and Wilson (1999) เป็นต้น

หากเราพิจารณาแนวคิดเรื่องพรมแดนในทางมานุษยวิทยา เราจะสังเกตเห็นได้ว่าการใช้แนวคิดนี้แตกต่างกันออกไปอย่างน้อยสามลักษณะด้วยกัน ลักษณะแรกเป็นการพูดถึงพรมแดนทางสังคม (social boundaries) ซึ่งหมายถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ การรวมกลุ่มและการจัดองค์กรทางสังคม ลักษณะที่สองเป็นการพูดถึงพรมแดนทางวัฒนธรรม (cultural boundaries) ซึ่งหมายถึง เส้นแบ่งกัน ระบบสัญลักษณ์ และการให้ความหมายทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละกลุ่ม และลักษณะที่สามเป็นการพูดถึงดินแดน (Territory) ซึ่งหมายถึงพรมแดนทางกายภาพและการเมือง เน้นอนการแบ่งแยกพรมแดนทั้งสามแบบนี้ มิใช่การแบ่งแยกในลักษณะเด็ดขาด หากแต่มีการทับซ้อนกันอยู่ ระหว่างพื้นที่ทางสังคม (social space) พื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) กับพื้นที่ทางกายภาพและการเมือง (geopolitical space)

ในหนังสือเรื่อง Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference ของ Frederik Barth (1969) ซึ่งปัจจุบันกลายมาเป็นงานคลาสสิกทางมานุษยวิทยา บาร์ทศึกษาแนวความคิดเรื่องกลุ่มและพรมแดนทางชาติพันธุ์ และพยายามค้นหาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ บาร์ทเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามเกี่ยวกับวิธีคิดเดิมที่มองโลกว่าแบ่งออกเป็นวัฒนธรรมต่างๆ ที่แยกอยู่อย่างเบ็ดเสร็จและเป็นเอกเทศโดยปราศจากความเชื่อมโยงต่อเนื่อง ในทางตรงกันข้าม บาร์ทมองว่ากลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งสร้างทางสังคม (socially constructed) และประกอบขึ้นจากปัจเจกบุคคลที่พยายามแสดงตัวตนว่าเขาเป็นใคร โดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็น "ยุทธวิธี" ในการจัดวางตนเองในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทเงื่อนไขและสถานการณ์ต่างๆ ในบางครั้ง ผู้คนอาจก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม หากการกระทำดังกล่าวเอื้อประโยชน์หรือช่วยให้เกิดความได้เปรียบ พรมแดนและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงมีนัยสำคัญตราบเท่าที่ยังคงประสิทธิภาพในการเอื้อประโยชน์ในฐานะเป็นเครื่องมือในการจัดองค์กร และประสานความสัมพันธ์ทางสังคม บาร์ทเสนอว่าเราไม่อาจนิยามความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์แบบแก่นสารนิยม ด้วยการระบุถึงคุณลักษณะบางประการเช่น ภาษา เครื่องแต่งกาย เป็นต้น ในรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เพราะสมาชิกของชุมชนอาจเลือกใช้คุณลักษณะบางอย่างในการแสดงตัวตนกับคนกลุ่มหนึ่ง แต่กลับเลือกเน้นคุณลักษณะอีกอย่างหนึ่งในการแสดงตัวตนกับคนอีกกลุ่ม ซึ่งบ่อยครั้งเราไม่อาจคาดเดา "การเลือกใช้" สัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้ล่วงหน้า ด้วยเหตุนี้เอง บาร์ทจึงเห็นว่าเราควรมองกลุ่มชาติพันธุ์ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดองค์กรทางสังคม หรือการจัดประเภทซึ่งสมาชิกแต่ละคนตีความหมายและแสดงตัวตน ไปพร้อมกับการตีความหมายของการแสดงตัวตนของคนอื่นๆ ตราบใดที่ปัจเจกบุคคลยังคงอ้างการเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และพร้อมที่จะได้รับการปฏิบัติเยี่ยงสมาชิกของคนกลุ่มนั้น ก็ย่อมหมายความว่าบุคคลผู้นั้นได้แสดงความยึดมั่นผูกพันกับอัตลักษณ์ชุดหนึ่ง

ตามทัศนะของบาร์ท พรมแดนทางชาติพันธุ์กลายเป็นประเด็นหลักของการศึกษาวิจัยทางมานุษยวิทยา พรมแดนเหล่านี้ได้รับการเสริมสร้างและผลิตซ้ำอย่างไร ท่ามกลางการเคลื่อนไหว

แปรเปลี่ยนของความสัมพันธ์ทางสังคมข้ามพรมแดนอยู่ตลอดเวลา? อะไรคือกฎเกณฑ์ที่ควบคุมพฤติกรรมภายในและระหว่างพรมแดนทางชาติพันธุ์ ซึ่งเอื้อให้พรมแดนดังกล่าวยังคงหยึดยืนดำรงอยู่ได้? คำถามเหล่านี้ทำให้เราจำต้องตระหนักว่ากลุ่มชาติพันธุ์มิได้เป็นผลผลิตของความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่อย่างแยกเทศและไม่เปลี่ยนแปลง ในทางตรงกันข้าม ความเป็นชาติพันธุ์เป็นผลของการจัดองค์กรทางสังคม ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระบวนการให้สิทธิหรือกีดกันสิทธิ การนับรวมหรือผลักไสออกจากความเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือการแบ่งแยกระหว่างเขากับเรา ซึ่งเกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

หนังสือของบาร์ทั้นับเป็นการเปิดพรมแดนความรู้ของการศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ โดยตั้งคำถามให้กับวิธีคิดแบบเดิมที่มองวัฒนธรรมอย่างหยุดนิ่ง และเสนอว่านักมานุษยวิทยาควรให้ความสำคัญกับพรมแดนทางชาติพันธุ์ที่นิยามความเป็นกลุ่มอย่างมีพลวัต มิใช่เน้นแต่เฉพาะคุณลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปิดล้อมกลุ่มเอาไว้อย่างตายตัว แนวคิดของบาร์ทั้นกลายเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาพรมแดนทางชาติพันธุ์ของนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ๆ เป็นจำนวนมาก ดังเช่นงานของ Judith Okely (1983) ซึ่งนำเอาแนวความคิดของบาร์ทั้นมาศึกษาชาวฮิบซีในอังกฤษ งานชิ้นนี้ช่วยชี้ให้เห็นว่าชาวฮิบซีสามารถธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เอาไว้ได้ แม้ว่าจะเดินทางอพยพเร่ร่อนและมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างต่อเนื่อง ชาวฮิบซีได้นำเอาระบบความเชื่อบางประการเช่น แนวคิดเรื่องมลภาวะ มาใช้ในการรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเอาไว้ แต่ในขณะเดียวกัน คุณลักษณะทางวัฒนธรรมและความเชื่ออื่นๆ ก็อาจปรับเปลี่ยนไปสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชาวอังกฤษซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ แม้กระนั้นก็ดี การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมบางอย่างในลักษณะที่คล้อยตามชนส่วนใหญ่ ก็ไม่ได้หมายความว่าอัตลักษณ์ของความ เป็นชาวฮิบซีจะอ่อนแอลงไปหรือพรมแดนทางชาติพันธุ์ระหว่างชาวฮิบซี กับ ชาวอังกฤษจะจางหายไป โอเคลีย์เสนอว่าเราไม่ควรมองความเชื่อของชาวฮิบซีแยกออกจากบริบทของสังคมใหญ่ที่ชนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ เพราะความเชื่อดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ที่สร้างเสริมและแสดงออกซึ่งพรมแดนทางชาติพันธุ์ ระหว่างชน กลุ่มใหญ่กับชนกลุ่มน้อย ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงจำเป็นต้องพิจารณาพรมแดนทางชาติพันธุ์จากมุมมองทั้งสองด้าน จากชนส่วนใหญ่และชนกลุ่มน้อย จากคนในและคนนอก ควบคู่กันไป

แอนโทนี โคเฮน (Cohen 1982, 1985, 1986, 1987) เป็นนักมานุษยวิทยาอีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนใจกับการศึกษาความเป็นชาติพันธุ์ โคเฮนมองว่าแนวความคิดเรื่อง “ชุมชน” ในทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาแบบเก่า ซึ่งเน้นพื้นที่และโครงสร้างของหน่วยการวิเคราะห์อย่างแน่นอนตายตัว เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า ฯลฯ ไม่ได้ช่วยให้เราทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ โคเฮนเสนอว่า ชุมชนแห่งหนึ่งดำรงอยู่โดยนัยของการมีชุมชนแห่งอื่นๆ ที่รายล้อมอยู่โดยรอบ ชุมชนจึงมีลักษณะสัมพันธ์ (relational) ซึ่งบ่งบอกทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ การศึกษาพรมแดนของ “ชุมชน” จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้เราเข้าใจ

ปฏิสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนได้ชัดเจนขึ้น โคเฮนต้องการทำความเข้าใจกับนัยสำคัญของ “ความเป็นชุมชน” โดยมองผ่านประสบการณ์ของชาวบ้านหรือสมาชิกของชุมชน ประเด็นนี้เองที่ทำให้โคเฮนสนใจว่าพรมแดนทางวัฒนธรรมมีความหมายอย่างไรในสายตาของชาวบ้าน หรือชาวบ้าน “ให้ความหมายกับพรมแดนทางวัฒนธรรมอย่างไร?” (Cohen 1985: 12-13) โคเฮนมองว่าพรมแดนถูกสร้างขึ้นในปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งปัจเจกบุคคลและ/หรือกลุ่มต้องการแสดงตัวตนหรือแบ่งแยกตนเองออกจาก “คนอื่น” อย่างไรก็ตาม พรมแดนทางวัฒนธรรมนั้นแตกต่างจากพรมแดนของชาติในแง่ที่ว่า เราไม่สามารถระบุขอบเขตของพรมแดนทางวัฒนธรรมได้อย่างแน่นอนตายตัวหรือสามารถกำหนดล่วงหน้าได้ว่า สัญลักษณ์ตัวใดจะถูกนำมาใช้ในการแสดงตัวตนหรือพรมแดนทางวัฒนธรรมในสถานการณ์หนึ่งๆ ยิ่งไปกว่านั้น สัญลักษณ์ตัวหนึ่งอาจมีความหมายหรือถูกตีความแตกต่างกันออกไปโดยปัจเจกบุคคลแต่ละคน ทั้งที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันหรือคนนอกวัฒนธรรม พรมแดนที่คนๆ หนึ่งมองเห็นอาจไม่ได้รับการตระหนักหรือใส่ใจจากอีกคนหนึ่ง นักมานุษยวิทยาจึงต้องค้นหาพรมแดนทางวัฒนธรรมและความหมายของพรมแดนนั้น เพื่อทำความเข้าใจว่า การเป็นสมาชิกของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมอันใดอันหนึ่งนั้น มีความหมายอย่างไรและเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับอะไรบ้าง การเน้นประสบการณ์ของชาวบ้านในการกำหนดนิยามความหมายและขอบเขตของพรมแดนทางวัฒนธรรม ในการศึกษาของโคเฮน จึงมีลักษณะคล้ายกับการศึกษาการก่อสร้าง “อัตลักษณ์” ของชนชาติหรือของกลุ่มเช่นกัน

การศึกษาประเด็นเรื่องพรมแดนทางวัฒนธรรมในสังคมอังกฤษ ทำให้โคเฮนพบว่า การปักปันเขตแดนเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนเริ่มมีนัยสำคัญมากขึ้น เมื่อโครงสร้างของความเป็นชุมชนอ่อนแอหรือเริ่มลงเินไป เขาเสนอว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในท้องถิ่นซึ่งวางอยู่บนระบบเครือญาติ และชนชั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารได้ทำให้ความหลากหลายของท้องถิ่นถูกแทนที่ด้วยความเหมือนกันอันเดียวกันทางวัฒนธรรม และชุมชนท้องถิ่น ถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของระบบการเมืองการปกครองของชาติอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ความแตกต่างโดดเด่นของท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นจึงมิได้อยู่ที่โครงสร้างหรือสถาบันทางสังคม แต่อยู่ที่ “ความรู้สึก” ว่าตนเองมีคุณลักษณะบางอย่างที่แตกต่างและมีความโดดเด่นเฉพาะตัว ความแตกต่างของความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ของท้องถิ่นจึงมิได้อยู่ที่รูปลักษณ์ภายนอก เช่น บ้านเรือน การแต่งกาย หรือคุณลักษณะเชิงโครงสร้างซึ่งเคยบ่งบอกความแตกต่างทางวัฒนธรรม แต่อยู่ในจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนที่แสดงออกซึ่งความแตกต่างดังกล่าว ดังนั้น เราจึงจำเป็นต้องมองหาพรมแดนทางวัฒนธรรมจากระบบสัญลักษณ์ที่ถูกนำมาใช้ในการปักปันเขตแดนและแสดงอัตลักษณ์ที่แตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่น

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนสำคัญประการหนึ่งของการตีความพรมแดนทางวัฒนธรรมจากมุมมองของ “คนใน” อยู่ที่ว่า นักมานุษยวิทยามักพุ่งความสนใจไปที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงและมองข้ามหรือลดทอนความสำคัญของบริบท โครงสร้างและเครือข่ายของ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น ชนชั้นและรัฐชาติ ในฐานะเป็นตัวกำหนดนิยามพรมแดนทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆด้วยการตอกย้ำอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน และพรมแดนทางการเมือง

ชายแดนและพรมแดนของรัฐชาติ

เขตแดนหรือพรมแดนของรัฐชาติแตกต่างจากพรมแดนทางวัฒนธรรมในแง่ที่ว่า พรมแดนของรัฐชาติถูกกำหนดอย่างแน่นอนตายตัวบนแผนที่ และได้รับการยอมรับจากระบบกฎหมายระหว่างประเทศ เขตแดนบ่งบอกอำนาจอธิปไตยและการควบคุมของรัฐเหนือประชาชนพลเมือง และการล่วงละเมิดเขตแดนอาจนำมาซึ่งการใช้กำลังทหารและความรุนแรง หรือการข่มขู่คุกคามว่าจะใช้กำลังเพื่อปกป้องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติ ด้วยเหตุนี้เอง เขตแดนหรือพรมแดนของรัฐชาติจึงมีความแน่นอนตายตัวและชัดเจนกว่าพรมแดนทางวัฒนธรรม และไม่มีปัญหายุ่งยากซับซ้อนของการตีความดังเช่นพรมแดนทางวัฒนธรรม

ในอดีตที่ผ่านมา งานวิจัยทางมานุษยวิทยาส่วนใหญ่มักไม่ค่อยสนใจหรือให้ความสำคัญกับพรมแดนของรัฐชาติเท่าใดนัก ยกเว้นในงานบางชิ้นเช่น Frankenberg (1957), Harris (1972) Abner Cohen (1965) และ Aronoff (1974) เป็นต้น ในงานวิจัยเรื่อง *Village on the Border* ของโรนัลด์ แฟรงเคนเบิร์ก (Frankenberg 1957) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้านชาวเวลส์ที่อยู่บริเวณพรมแดนระหว่างเวลส์กับอังกฤษ สมาชิกของหมู่บ้านนี้แบ่งออกเป็นสองประเภทใหญ่ๆคือ คนในกับคนนอก คนในเป็นผู้มีเชื้อสายชาวเวลส์ มักเป็นแรงงานรับจ้าง ในขณะที่คนนอกเป็นชาวอังกฤษ ประกอบธุรกิจส่วนตัวและนับถือศาสนาคริสต์นิกายแองกลิกัน ซึ่งแตกต่างไปจากศาสนาคริสต์ของชาวเวลส์ การแบ่งแยกในหมู่บ้านนี้ทำให้ความขัดแย้งส่วนตัวมีโอกาสขยายตัวลุกลามไปเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ได้เสมอ อย่างไรก็ตาม การแต่งงานข้ามกลุ่มระบบเครือญาติ และการเป็นสมาชิกของหมู่บ้านเดียวกัน ตลอดจนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน ทำให้ความขัดแย้งได้รับการควบคุมไม่ให้บานปลายกลายเป็นปัญหาเชื้อชาติ เพราะหากปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้น ย่อมส่งผลกระทบต่อคนในครอบครัวเดียวกันและญาติมิตรเพื่อนฝูงที่มีอยู่ในชุมชน ในทำนองเดียวกัน โรสแมรี แฮร์ริส (Harris 1972) ศึกษาหมู่บ้าน Ballybeg บริเวณชายแดนของไอร์แลนด์เหนือกับสหราชอาณาจักร แฮร์ริสเสนอว่า การที่หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ตรงบริเวณชายแดนทำให้ความรู้สึกขัดแย้งและอคติทางชาติพันธุ์ของคนในท้องถิ่นมีอยู่ค่อนข้างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งระหว่างชาวโปรเตสแตนต์กับคาทอลิก

ในขณะที่งานของแฮร์ริสและแฟรงเคนเบิร์ก ใช้ชายแดนเป็นเพียงบริบทของการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมเท่านั้น แต่งานวิจัยของแอบเนอร์ โคเฮน (Abner Cohen 1965) นับเป็นงานเบิกโรจน์สำคัญในการศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มชนข้ามพรมแดนของรัฐชาติ โคเฮนให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงและการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านชาว

อาหรับ บริเวณชายแดนระหว่างอิสราเอลกับจอร์แดน โคเสนต้องการทำความเข้าใจว่า ทำไมองค์กรฮามูลา (hamula) ซึ่งเป็นองค์กรทางสังคมการเมืองดั้งเดิมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเครือญาติหรือการสืบสายตระกูลข้างพ่อ และหายสาบสูญไปโดยไร้บทบาททางสังคมมาเป็นเวลานานนับร้อยปี กลับหวนคืนมาเป็นองค์กรที่มีพลังอีกครั้งหนึ่งในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1950 ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 องค์กรฮามูลาเป็นองค์กรการเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งจนกระทั่งอังกฤษเข้ายึดครองดินแดนแถบนี้ ส่งผลให้ฮามูลาล่มสลายไป อำนาจทางการเมืองแบบเก่าถูกแทนที่ด้วยชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ แต่หลังจากมีก่อตั้งรัฐอิสราเอลจนกระทั่งถึงปี 1959 ซึ่งโคเสนทำงานวิจัยสนามในบริเวณนี้ สถานการณ์ในท้องถิ่นก็เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง ชนชั้นนำหรือครอบครัวที่มั่งคั่งร่ำรวยซึ่งมีอำนาจครอบงำหมู่บ้านมาเป็นเวลาเกือบศตวรรษ พบว่าอำนาจของตนเริ่มถูกท้าทายโดยระบบเครือญาติข้างพ่อที่หวนคืนกลับมามีบทบาททางสังคมการเมือง โคเสนเชื่อว่าการหวนคืนกลับมาขององค์กรฮามูลาเป็นผลมาจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองชุดหนึ่ง ที่โคเสนเรียกว่า “สถานการณ์ชายแดน” (the border situation) สถานการณ์นี้เริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายของสงครามปาเลสไตน์ราวปี ค.ศ. 1948 และส่งผลต่อชีวิตของชาวอาหรับบริเวณชายแดนอย่างมหาศาล การที่ชายแดนแถบนี้กลายมาเป็นพื้นที่สำคัญในแง่ยุทธศาสตร์การทหาร อิทธิพลทางเศรษฐกิจของอิสราเอลที่เพิ่มสูงขึ้น ตลอดจนการสูญเสียที่ดินดั้งเดิมของชาวบ้านในบางหมู่บ้าน เป็นเงื่อนไขสำคัญทำให้องค์กรฮามูลาฟื้นตัวขึ้นมามีบทบาทสำคัญอีกครั้งหนึ่ง โคเสนมองว่าชายแดนมิได้เป็นเพียงบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคม แต่พื้นที่ตามแนวชายแดนและความเป็นชายแดนสร้างเงื่อนไขสำคัญให้กับชีวิตของชาวอาหรับ

หนึ่งทศวรรษหลังจากโคเสนศึกษาชุมชนชายแดนในปาเลสไตน์ จอห์น โคลและอิริค วูล์ฟ ก็ตีพิมพ์หนังสือเรื่อง *The Hidden Frontier* (Cole and Wolf 1974) ซึ่งเป็นการวิจัยหมู่บ้านสองแห่งทางตอนเหนือของอิตาลี หมู่บ้านสองแห่งนี้อยู่ห่างกันเพียงหนึ่งไมล์ แต่ตั้งอยู่คนละจังหวัด คือหมู่บ้านหนึ่งอยู่ในจังหวัดอัลโตดีโก และอีกหมู่บ้านหนึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดเทรนต์โน ก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง หมู่บ้านทั้งสองนี้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิออสเตรีย และได้รับการส่งมอบให้อิตาลีหลังสัญญาสันติภาพในปี 1919 ชาวอัลโตดีโกซึ่งพูดภาษาเยอรมันถูกคัดขาดจากเมืองไทรออลทางตอนเหนือ ซึ่งยังคงเป็นส่วนหนึ่งของประเทศออสเตรีย แต่ชาวอัลโตดีโกก็ยังคงมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของไทรออลและออสเตรีย ชาวอัลโตดีโกกลายเป็นชนกลุ่มน้อยในอิตาลี แม้ว่าอัลโตดีโกจะถูกผนวกรวมเข้ากับไทรออลอีกครั้งหนึ่งในยุคสมัยของนาซีเยอรมัน แต่พื้นที่นี้ก็ถูกส่งคืนกลับไปเป็นส่วนหนึ่งของอิตาลีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

จอห์น โคลและอิริค วูล์ฟได้ศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์และเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านเช็นต์ฟีลิกส์ ซึ่งพูดภาษาเยอรมัน และหมู่บ้านเทรท ซึ่งพูดภาษาอิตาลี สิ่งที่ทำให้นักมานุษยวิทยาทั้งสองรู้สึกสนใจและประทับใจเป็นพิเศษ คือ ความคงทนยั่งยืนของพรมแดนทางวัฒนธรรมซึ่งยังคงยืนหยัดอยู่ได้แม้เมื่อพรมแดนของรัฐบาลจะล่มสลายไป และพรมแดนทาง

วัฒนธรรมก็ยังคงความสำคัญสำหรับชีวิตประจำวันของชาวบ้านอยู่รอบเท่าทุกวันนี้ แม้ว่าหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้านจะมีความคล้ายคลึงกันหลายอย่าง เช่น การตั้งอยู่แถบภูเขาสูงเช่นเดียวกัน และชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรมคล้ายกัน เป็นต้น หากแต่หมู่บ้านทั้งสองต่างก็ได้พัฒนารูปแบบทางวัฒนธรรมและการเมืองที่แตกต่างกันออกไป นับตั้งแต่มีการประกาศจัดตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการพร้อมกันในปีค.ศ. 1919 ตัวอย่างเช่น ทั้งสองหมู่บ้านมีระบบการสืบทอดมรดกที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ทั้งๆที่อยู่ภายใต้ระบบกฎหมายอิสลามเช่นเดียวกัน ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านจะพยายามไม่พูดถึงความแตกต่างดังกล่าวในการติดต่อไปมาหาสู่ระหว่างกันและกันในชีวิตประจำวัน หากแต่เมื่ออยู่ท่ามกลางพวกเดียวกันเอง ชาวบ้านแต่ละแห่งก็จะใช้วิธีคิดและจารีตประเพณีของตนเองในการอธิบายการกระทำของคนในหมู่บ้านอื่น งานวิจัยของโคลและวูล์ฟจึงยืนยันแนวคิดของบาร์ทที่เสนอว่าพรมแดนทางชาติพันธุ์จะได้รับการปกป้องรักษาเอาไว้ ท่ามกลางความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนเหล่านั้น ในขณะที่เดียวกัน งานชิ้นนี้ยังช่วยให้เราตระหนักว่าเราไม่อาจให้ความสนใจแต่เฉพาะบริบทของท้องถิ่น ในการทำความเข้าใจและอธิบายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชายแดนกับพรมแดนทางวัฒนธรรม หากแต่จำต้องคำนึงถึงผลกระทบจากอิทธิพลภายนอกตั้งแต่ระดับโลกลงมาสู่ชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมกัน งานชิ้นนี้ยังเป็นตัวอย่างของการก่อร่างสร้างตัวและผลิตซ้ำพรมแดนทางวัฒนธรรมในสถานการณ์ซึ่งพรมแดนของรัฐชาติปรับเปลี่ยน ปรวนแปรและล่มสลายลง และช่วยให้เรามองเห็นมิติทางสัญลักษณ์ของพรมแดนทางวัฒนธรรม ที่ซ้อนทับกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมือง

ชายแดน พรมแดน กับแนวคิดหลังทันสมัย

นับเนื่องแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา นักมานุษยวิทยาเริ่มใช้พื้นที่ชายแดนเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ที่ช่วยให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐชาติ ในลักษณะที่เคลื่อนไหวและซับซ้อนมากขึ้น การศึกษาชายแดนสหรัฐกับเม็กซิโก ดังเช่นงานของ Heyman (1991), Alvarez (1995) และ Kearney (1998) ช่วยให้เราองเห็นว่าความสัมพันธ์บริเวณชายแดนเชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาของอำนาจ ความด้อยพัฒนา และกระบวนการโลกาภิวัตน์ซึ่งทำให้ทุนผู้คน สินค้าและวัฒนธรรม ถูกลำไ้ไปมาข้ามพรมแดนของรัฐชาติอย่างรวดเร็ว อิทธิพลของแนวคิดหลังทันสมัย ทำให้ชายแดนถูกมองในลักษณะอุปมาอุปไมยว่าเป็น “ภาพลักษณ์” (image) ของพหุวัฒนธรรม ที่อยู่ร่วมกันและเลื่อนไหลไปมาอย่างต่อเนื่อง และเคลื่อนกล่นไปด้วยความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ ชายแดนและพรมแดนดำรงอยู่ในหลายระดับ ทั้งในด้านของวัฒนธรรม สังคม การเมือง เพศเชื้อชาติ และจิตวิทยา

แนวคิดเรื่องชายแดนในฐานะเป็นภาพลักษณ์ เริ่มปรากฏตัวขึ้นอย่างชัดเจนในงานของนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ๆที่ไม่พอใจกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบเก่า ซึ่งให้ความสำคัญกับแบบแผนของความหมายร่วมกัน (shared meanings) ระหว่างสมาชิกของชุมชน เนื่องจากมุมมองดังกล่าว

ทำให้เราไม่สามารถเห็นความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลงที่ดำรงอยู่ภายในและระหว่างวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยารุ่นใหม่จำนวนไม่น้อย เติบโตขึ้นในฐานะชนกลุ่มน้อยและใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลาง ความขัดแย้งและความไม่ลงรอยทางวัฒนธรรมหลายกระแส ซึ่งส่งผลให้คนเหล่านี้เริ่มตั้งคำถามกับ แนวความคิดแบบเก่า ในหนังสือเรื่อง *Culture and Truth* (Rosaldo 1989) เรอนาโต โรซัลโด นัก มานุษยวิทยาอเมริกันได้เล่าถึงประสบการณ์ส่วนตัวของเขาเองที่เติบโตขึ้นในวัฒนธรรมชิคาโน เขา พูดภาษาสเปนกับพ่อและภาษาอังกฤษกับแม่ ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางโลกสองโลก ชีวิตประจำวันทำให้ โรซัลโดต้องก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา และตระหนักถึงความสับสนวุ่นวาย และความขัดแย้งของความหมายที่ดำรงอยู่ในชีวิตจริง หากแต่ความรู้สึกสับสน ซ้ำซ้อนและขัดแย้ง ที่เขารู้สึกทุกครั้งที่ต้องก้าวข้ามพรมแดนทางวัฒนธรรม กลับเป็นสิ่งที่แนวคิดทางมานุษยวิทยาแบบ เก่าไม่สามารถอธิบายได้ และทำให้เขาจำต้องมองหาวิธีการใหม่และมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจกับความซับซ้อนของวัฒนธรรม สำหรับโรซัลโดแล้วแนวคิดเรื่อง “พื้นที่ชายแดน” (borderlands) มีความสำคัญอย่างยิ่งกับการทำความเข้าใจกับพหุวัฒนธรรมและการก้าวข้าม พรมแดน พื้นที่ชายแดนทางวัฒนธรรม (cultural borderlands) ไม่ได้เป็นเพียงประเด็นเกี่ยวกับความ เป็นชายขอบอีกต่อไป แต่กลับกลายมาเป็นหัวใจของการศึกษาทางมานุษยวิทยา เมืองใหญ่ๆแทบ ทุกเมืองในโลกเราทุกวันนี้ ประกอบไปด้วยผู้คนจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ สีผิว ศาสนา เพศ และชน ชั่น การเผชิญหน้ากับ “ความแตกต่างหลากหลาย” กลายเป็นความจริงของชีวิตสมัยใหม่ พื้นที่ ชายแดนดำรงอยู่ทุกหนแห่งในชีวิตประจำวัน (Rosaldo 1989: 28)

ในทำนองเดียวกัน งานของอัลวาเรซและคอลลิเออร์ (Alvarez and Collier 1994) เป็น การศึกษาคนขับรถบรรทุกชาวเม็กซิกัน ที่มีหน้าที่ขับรถขนส่งข้ามพรมแดนระหว่างรัฐคาลิฟอร์เนีย กับเม็กซิโก หากแต่ในงานชิ้นนี้ แนวคิดเรื่องชายแดนมิได้มีความหมายแต่เพียงพื้นที่ทางกายภาพซึ่ง เป็นรอยต่อของพรมแดนระหว่างรัฐเท่านั้น หากแต่ชายแดนยังเป็นพื้นที่ซึ่งเราสามารถพบเห็นได้ ทุกหนแห่งที่วัฒนธรรมหลายวัฒนธรรมดำรงอยู่ร่วมกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันโดยแต่ละวัฒนธรรม ยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองเอาไว้ได้ อัลวาเรซและคอลลิเออร์พบว่า “ตลาดชายส่ง” กลายมา เป็นพื้นที่ชายแดนที่ซึ่งวัฒนธรรมเองไกลแซกชั่นของชาวอเมริกันผิวขาว กับวัฒนธรรมการค้าของ เม็กซิกันมีปฏิสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ตลาดชายส่งจึงกลายมาเป็นชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากพรมแดน ของรัฐชาติและมีนัยบ่งถึงการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรม

งานวิจัยของโรเจอร์ เราส์ (Rouse 1991) ซึ่งศึกษาแรงงานรับจ้างชาวเม็กซิกันที่อพยพจาก อากิลลาโนเม็กซิโกมาทำงานในซานฟรานซิสโก นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แนวคิดเรื่องชายแดนถูก ใช้ในฐานะเป็น“ภาพลักษณ์” ซึ่งมีได้เกี่ยวข้องกับชายแดนระหว่างสหรัฐากับเม็กซิโกเลยแม้แต่น้อย เราส์พบว่าแรงงานอพยพชาวเม็กซิกันเข้ามาทำงานเป็นคนล้างจาน คนสวน พนักงานโรงแรมหรือ รับจ้างเลี้ยงเด็ก แต่แม้ว่าจะทำงานอยู่ในแคลิฟอร์เนียนานสักเพียงใด แรงงานอพยพเหล่านี้ก็ยังคง รักษาความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับบ้านเกิดของตน โดยมีการเลื่อนไหลของผู้คน ญาติมิตรและสินค้า

กลับไปกลับมาระหว่างพื้นที่สองแห่งนี้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ดังนั้น ชุมชนชาวอากิเลียนจึงก่อร่างสร้างตัวขึ้นข้ามพื้นที่หลายแห่ง แต่ละแห่งมีประวัติศาสตร์ ภาษา การเมืองและรหัสทางวัฒนธรรมของตนเอง การดำรงชีวิตอยู่ในโลกที่มีได้เป็นหนึ่งเดียวหากแต่มีการแข่งขันกันของรูปแบบทางวัฒนธรรมที่ลึกลับขัดแย้ง ทำให้ชาวอากิเลียนต้องพัฒนาทักษะของการดำรงอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมสองรูปแบบ หรือพื้นที่ชายแดนซึ่งมีการเผชิญหน้ากัน ไม่แตกต่างไปกับบริเวณแนวชายแดนระหว่างสหรัฐอเมริกากับเม็กซิโกที่อยู่ห่างออกไปหลายร้อยกิโลเมตร การมอง “ชายแดน” ในฐานะเป็นภาพลักษณ์ยังปรากฏในงานของนักมานุษยวิทยาที่สนใจประเด็นเกี่ยวกับคนพลัดถิ่น ดังเช่นงานของ Lavie (1992) , McMaster 1995) และ Hannerz (1997) เป็นต้น

ชายแดน: สัญลักษณ์และพิธีกรรมแห่งอำนาจ

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาว่าด้วยชายแดนที่เราได้ทบทวนมาข้างต้น ล้วนแล้วแต่เป็นงานที่ให้ความสนใจกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในบริเวณพื้นที่ชายแดน ประเด็นสำคัญประการหนึ่งเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวคือการค้นหว่าอำนาจก่อรูป (embodied) และ ถูกนำเสนอ (represented) อย่างไรในองคาพยพของหน่วยงานและสถาบันต่างๆของรัฐ ตั้งแต่ระดับชาติลงไปสู่ท้องถิ่น และอำนาจนั้นส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของผู้คนตามแนวชายแดนอย่างไร ชาวบ้านผู้ด้อยสิทธิและไร้อำนาจมีทางเลือกอย่างไรในการตอบโต้กับอำนาจรัฐ รวมทั้งการใช้ความรุนแรง การต่อต้าน การหลีกเลี่ยงไม่ยอมเผชิญหน้า และมาตรการอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการตอบโต้และช่วงชิงพื้นที่จากอำนาจรัฐ (ยศ 2546: 65-96) ชายแดนจึงเป็นพื้นที่อันคดงอไปด้วยสัญลักษณ์และพิธีกรรมแห่งอำนาจ

แม้ว่ารัฐจะมีบทบาทสำคัญ ในการกำหนดนิยามอัตลักษณ์ทางสังคมการเมืองของความเป็นชาติ ด้วยการนำเสนอสัญลักษณ์และพิธีกรรมต่างๆมากมายในการกำหนดขอบเขต และควบคุมประชากรในพื้นที่เอาไว้ หากแต่ชายแดนก็เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหมายกำกวม ที่ซึ่งชายแดนและผู้คนตามแนวชายแดนมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย เลื่อนไหล และในหลายๆกรณีก็หลุดเร้นจากการควบคุมของรัฐบาล โดยนัยนี้ ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ของการผลิตความหมาย พื้นที่ของการตีความ ถอดรหัส และปะทะขัดแย้งทางวัฒนธรรม ประสพการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คนตามแนวชายแดนผนวกประสานผู้คนเหล่านั้นให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ และในขณะเดียวกันก็ผลักไสและกีดกันคนเหล่านั้นออกไปในฐานะเป็นคนอื่น

หากอัตลักษณ์ของความเป็นไทยและความเป็นชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆตามพื้นที่ชายแดน มีความหลากหลายและเลื่อนไหลปรับเปลี่ยนไปมา แต่ชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่หรืออาณาเขตของรัฐบาลกลับเน้นความแน่นอน ดायคั๋ว และอำนาจอธิปไตยอันมีอาจละเมิดได้ ปมปัญหาสำคัญจึงมีอยู่ว่า

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ประกอบเป็นชุมชนชายแดน ดำเนินชีวิตและจัดวางตนเองอย่างไรตรงบริเวณชายแดนและข้ามชายแดน เพื่อได้มาซึ่งความคุ้มครองป้องกัน สิทธิในฐานะเป็นราษฎร ฯลฯ และในขณะเดียวกันก็พยายามหลีกเลี่ยงจากอำนาจในการถูกกำกับควบคุม และจัดวางโดยรัฐ เราสามารถตอบคำถามบางส่วนข้างต้นได้โดยดูจากสัญลักษณ์และพิธีกรรม เพื่อทำความเข้าใจว่ารัฐชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆใช้สัญลักษณ์และพิธีกรรมอย่างไรในการนิยามความหมาย และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

คริสเซน (Driessen 1992) เป็นนักมานุษยวิทยาท่านหนึ่งที่สนใจประเด็นเกี่ยวกับการใช้สัญลักษณ์และพิธีกรรมบริเวณพื้นที่ชายแดน คริสเซนทำงานวิจัยสนามในเมืองเมลิยา ซึ่งเป็นชุมชนชาวสเปนที่เหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่ง บนชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนบริเวณตอนเหนือของประเทศโมร็อกโคในทวีปแอฟริกา ดินแดนแถบนี้เคยอยู่ภายใต้การปกครองของสเปนมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เมืองเมลิยามีพื้นที่เพียงสิบสองตารางกิโลเมตร และถูกโอบล้อมด้วยทะเลและรั้วลวดหนาม ประเทศโมร็อกโคยึดครองเมืองเมลิยามาตั้งแต่ปีค.ศ. 1961 หากแต่สเปนก็ยังคงอ้างสิทธิเหนือเมืองนี้บนพื้นฐานของรากเหง้าทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของเมืองเมลิยา ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวสเปนที่ม้าย้ายรกรากพำนักอาศัยในเมืองนี้มาหลายชั่วอายุคน อย่างไรก็ตาม ประชากรหนึ่งในสามของประชากรทั้งหมดที่มีอยู่ประมาณ 64,000 คนของเมืองนี้เป็นชาวมุสลิมที่อพยพมาจากเทือกเขาริฟ ชาวมุสลิมจากเทือกเขาริฟมองว่าเมลิยาเป็นหัวเมืองของตน และในทางตรงกันข้าม ชาวสเปนในเมืองเมลิยากลับมองว่าเทือกเขาริฟเป็นเมืองบริวารของตน เพราะเทือกเขาแถบนี้ตกอุมไปด้วยแร่ธาตุและเป็นแรงจูงใจให้สเปนเข้ามายึดครองดินแดนแถบนี้ตั้งแต่ต้น ในอดีตนั้น ชาวมุสลิมจำนวนน้อยมากที่ได้สัญชาติสเปนหรือได้รับเอกสารที่ใช้พิสูจน์สิทธิของตนเองในฐานะพลเมือง แต่ชาวมุสลิมก็ยังคงอาศัยอยู่ในเมืองนี้เพราะมองว่าที่นี่เป็นบ้านของตน หากแต่ชาวเมืองเชื้อสายสเปนกลับมองว่าชาวมุสลิมเป็นคนอื่น และชาวสเปนเป็นกลุ่มชนส่วนใหญ่ที่กุมอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองเอาไว้ในมือ

ชาวสเปนในเมืองเมลิยาเรียกตัวเองว่าชาวเมืองเมลิยาและมักยึดมั่นผูกพันกับรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองอย่างเหนียวแน่น ชาวเมืองเมลิยามองว่าสเปนมีสิทธิโดยชอบธรรมในการครอบครองเมลิยามาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะอยู่ห่างกันคนละฝั่งทะเลหรือคนละทวีปก็ตาม ชนกลุ่มนี้มองว่าเมลิยาคือดินแดนส่วนหนึ่งของสเปน และเป็นเมืองของพวกเขา อย่างไรก็ตามชาวเมืองเมลิยาก็มีความรู้สึกที่ว่าตนเองใช้ชีวิตอยู่ระหว่างสองโลก พวกเขาอยู่ตรงชายแดนระหว่างสเปนกับโมร็อกโค ระหว่างแอฟริกากับยุโรป ระหว่างโลกของคริสตชนกับโลกของมุสลิม ระหว่างอารยธรรมกับอนารยธรรมและระหว่างสภาวะมีระเบียบกับสภาวะไร้ระเบียบ และเช่นเดียวกับกลุ่มชนตามแนวชายแดนมากมายหลายแห่งทั่วโลก ชาวเมืองเมลิยาก็มีความรู้สึกที่ว่าพวกเขาถูกโคດเคี้ยวทอดทิ้งโดยชาวสเปนที่เหลือซึ่งใช้ชีวิตอย่างสุขสบายห่างไกลจากบริเวณชายแดนหรือแนวรบของความขัดแย้งทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม ชาวสเปนแห่งแอฟริกากลุ่มนี้มองว่าชาวสเปนในยุโรปไม่

ใส่ใจโยคีและรู้สึกหวั่นไหวกับปัญหาชายแดนที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว พวกเขาบอกว่าชาวมุสลิมจาก เทือกเขาริฟกำลังตีปล้นแดนเข้ามารุกรานพวกเขาอย่างช้าๆ และด้วยเหตุที่ว่าเมืองเมเลียเป็นเมืองที่มี ฐานะค่อนข้างยากจนและต้องพึ่งพาสเปนทั้งในแง่ของเงินทุน นโยบายและกำลังทหาร ชาวเมืองเม ลียาจึงใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางความวิตกกังวลในหลายๆ ด้าน

เมืองเมเลียเป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นพหุวัฒนธรรม มีกลุ่มชนต่างๆ มากมายดำรงชีวิตอยู่ ร่วมกัน นอกจากชาวสเปนและมุสลิมแล้ว เมืองนี้ยังเป็นบ้านของชาวยิว ฮินดูและยิปซี และกลุ่ม ชนชาติพันธุ์อื่นๆ อีกหลายกลุ่มที่ใช้ชีวิตเคลื่อนย้ายไปมาตามเมืองท่าต่างๆ บนทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และ ทำงานให้กับค่ายทหารของสเปน ในเมืองเมเลีย ความเป็นชาติพันธุ์ถูกนิยามโดยใช้ศาสนาเป็น เกณฑ์ แต่การนับถือศาสนาไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของพิธีกรรมและความเชื่อเท่านั้น แต่ยังเป็น สัญลักษณ์ของบทบาทฐานะของปัจเจกบุคคลแต่ละคนในท้องถิ่นแห่งนี้อีกด้วย คริสเตนได้สำรวจ พิธีกรรมทางศาสนาหลายอย่างเช่น พิธีฝังศพ งานเลี้ยงฉลอง หรือวันหยุดทางศาสนา เพื่อแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หรือพรมแดนทางวัฒนธรรมนั้นถูกขีดแบ่งโดย การใช้พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมยังเป็นพรมแดนระหว่างชนชั้นและระหว่างชุมชนอีกด้วย พรมแดนระหว่างสเปนกับโมร็อกโก หรือระหว่างวิถีชีวิตแบบชาวสเปนกับ “คนอื่นๆ” มีพิธีกรรม ทางศาสนาเป็นพื้นฐานในการกีดกันและแบ่งแยก พิธีกรรมจึงกลายมาเป็นพื้นที่แห่งการช่วงชิง ความหมายทั้งในแง่ของประวัติศาสตร์และความหมายทางวัฒนธรรม

เมืองแห่งนี้ถูกตรึงเขตแดนด้วยรั้วลวดหนาม มีกองกำลังของสเปนลาดตระเวนตามแนวเขต แดน แต่การลาดตระเวนก็ทำพอเป็นพิธีหรือเป็นการลาดตระเวนเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น ในขณะที่ ในทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว การทำมาค้าขายและการติดต่อไปมาหาสู่ระหว่างชาวเมืองเมเลียกับ กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวัน ทุกๆ วันจะมีผู้คนหลั่งไหลสู่เมืองนี้ทั้ง จากสเปนและโมร็อกโก ทั้งเพื่อมาทำการค้าหรือมาท่องเที่ยว การเป็นเมืองท่าทำให้เมืองเมเลียมี ประชากรที่เคลื่อนไหวไปมาเข้าๆ ออกๆ อย่างต่อเนื่อง ผู้คนจากฝั่งยุโรปเดินทางมาเพื่อซื้อสินค้าปลอด ภาษีหรือเยี่ยมชมญาติที่มาเป็นทหารประจำการหรืออาศัยอยู่ในเมืองนี้ นักท่องเที่ยวและแรงงานข้าม ชาติชาวโมร็อกโกใช้เมืองนี้เป็นเมืองท่าเพื่อเดินทางต่อไปยังประเทศอื่นๆ ในยุโรป ทุกวันจะมี ชาวบ้านจากพื้นที่รอบนอกของเมืองเดินทางเข้ามาเพื่อขายสินค้าเกษตร ทั้งพืชผัก ผลไม้ ไข่ไก่ นม และธัญพืชหลากหลายชนิด อีกทั้งแะคัมเบียร์หรือไวน์ พบแพทย์หรือหาความสำราญตามช่อง โสเภณี

เมืองเมเลีย ตามการบรรยายของคริสเตน จึงมีลักษณะคล้ายกับเมืองชายแดนทั่วไป ที่เรา พบเห็นตามชอกมุมต่างๆ ของโลก และมีลักษณะบางประการที่ฟังดูช่างละม้ายคล้ายคลึงกับเมือง ชายแดนอื่นๆ เช่น แม่สอด แม่สาย หรือเชียงแสนของประเทศไทย อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเมเลียจะเป็น เมืองเปิดและมีผู้คนอพยพเคลื่อนย้ายไปมาอย่างต่อเนื่อง หากแต่พรมแดนทางชาติพันธุ์ก็ยังคงได้รับ การผลิตซ้ำและสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา โดยผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ของการจัดลำดับช่วงชั้น

ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนกลุ่มต่างๆ พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความกำกวมของพื้นที่ชายแดน ที่ซึ่งประชาชนชาวเมืองเมลิยาแสดงตัวตนในฐานะเป็นชาวยุโรปที่พำนักอาศัยอยู่ในทวีปอาฟริกา เป็นพลเมืองที่อาศัยอยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของประเทศสเปนและนับถือศาสนาคริสต์

แม้ว่าเมืองเมลิยาจะประกอบด้วยผู้คนมากมายหลายกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปนคือชนชั้นนำของเมืองนี้ ชาวสเปนเป็นกลุ่มชนที่มีอำนาจและอิทธิพลเหนือกว่าชนกลุ่มอื่นอย่างชัดเจน แต่ในขณะเดียวกัน สถานะทางสังคมและการเมืองของชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปนก็มีความกำกวมและปรับเปลี่ยนไปมา อำนาจของคนกลุ่มนี้มาจากประเทศสเปน ซึ่งเพิ่งเปลี่ยนการปกครองจากระบอบเผด็จการทหารมาเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้ ในปัจจุบันสเปนเป็นสมาชิกของสหภาพยุโรป และค่อยๆ ถอยห่างออกจากภาพลักษณ์ในอดีตของการเป็นประเทศจักรวรรดินิยม อย่างไรก็ตาม เมืองเมลิยาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศโมร็อกโก และชาวโมร็อกโกก็มีบทบาทสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของเมืองนี้ไม่แพ้ชาวสเปนเช่นเดียวกัน ชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปน ต่างตระหนักดีถึงชะตากรรมของอดีตเมืองขึ้นของสเปนในอาฟริกาและรู้สึกกังวลต่ออนาคตของตน ส่วนชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายโมร็อกโกซึ่งนับถือศาสนาอิสลามก็มีได้เป็นพลเมืองของสเปนหรือเป็นพลเมืองโมร็อกโก แม้ว่าจะอยู่อาศัยอย่างถูกกฎหมายในเมืองเมลิยามาหลายชั่วอายุคน ชาวมุสลิมเหล่านี้มีสถานภาพดีกว่าชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปนซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ ความเหลื่อมล้ำนี้เป็นอันตงศ์ของลัทธิอาณานิคม การครอบงำของชาวคริสต์ รวมทั้งความขัดแย้งภายในของโมร็อกโกเอง แม้ว่าชาวมุสลิมเชื้อสายโมร็อกโกจะเป็นชนส่วนใหญ่ในสังคมภายนอกเมืองเมลิยา หากแต่พวกเขากลับเป็นชนกลุ่มน้อยในเมืองแห่งนี้ ชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายโมร็อกโกดำรงชีวิตอยู่ระหว่างโลกสองโลก วัฒนธรรมสองวัฒนธรรมที่ขัดแย้งกัน และแม้ว่าจะถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากชนชั้นนำในเมือง แต่ชาวมุสลิมก็ยังคงมองว่าเมืองเมลิยาคือบ้านของตน ชุมชนชาวยิวซึ่งมีประชากรประมาณหนึ่งพันคนในเมืองเมลิยา เป็นอีกกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่ดำรงอยู่ท่ามกลางชาวสเปนและชาวมุสลิม ในสหสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ถูกดักขำและสร้างใหม่ผ่านสัญลักษณ์ทางพิธีกรรม

ชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปน ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมหลายอย่างที่ดักขำอำนาจและความยิ่งใหญ่ของประเทศสเปนและวัฒนธรรมสเปน หนึ่งในพิธีกรรมเหล่านี้ คือ พิธี *Sabado Legionairo* ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวันเสาร์ โดยเป็นพิธีเทิดเกียรติของกองทหารสเปนบนพื้นฐานของความเชื่อเกี่ยวกับความตาย เมลิยามีกองกำลังของสเปนประจำอยู่มาเป็นเวลานาน และทหารหน่วยนี้มีคติพจน์อย่างเป็นทางการว่า “ความตายคือเกียรติอันยิ่งใหญ่ ชายชาติรีเกิดมาตายเพียงครั้งเดียว ความตายนั้นรวดเร็วและปราศจากความเจ็บปวด แต่สิ่งที่น่าสะพรึงกลัวสำหรับลูกผู้ชายคือการมีชีวิตอยู่เยี่ยงคนขลาด” กองทหารเหล่านี้จะท่องคำขวัญว่า “ขอให้ความตายจงเจริญ” ทุกวันเสาร์ กองกำลังทหารสเปนจะประกอบพิธีรำลึกถึงดวงวิญญาณของทหารหาญ

ทุกคนที่ได้พลีชีพในสมรภูมิ พิธีนี้จัดขึ้นอย่างเรียบง่ายและใช้เวลาไม่นานนัก กองกำลังทั้งหมดจะเข้าแถวอย่างเป็นระเบียบบริเวณลานกว้างใจกลางเมือง นายทหารหกนาย รายล้อมด้วยทหารเกียรติยศอีกสี่นาย แบกไม้กางเขนขนาดใหญ่ขึ้นไปวางบนแท่นที่ตั้งอยู่ตรงกึ่งกลางระหว่างตราประจำหน่วยรบกับธงชาติสเปน พิธีดังกล่าวดำเนินไปท่ามกลางเสียงแตรและกลองร่ำ ผู้บังคับบัญชากองทหารทำความเคารพต่อธงชาติ ไม้กางเขน และตราประจำหน่วย อันเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ศาสนาและเกียรติยศของเหล่าทหารหาญ หลังจากนั้นทหารทั้งหมดจะร้องเพลงชาติเสียงดังกระหึ่ม ตามด้วยการเดินขบวนของกองทหารที่เป็นอันเสร็จพิธี สัญลักษณ์สำคัญของพิธีดังกล่าว คือ การเชื่อมโยงความหมายของการตายในสมรภูมิของทหารกล้า กับการตายบนไม้กางเขนของพระเยซูเจ้า การตายในลักษณะดังกล่าวนับเป็นเกียรติและไม่มีสิ่งใดน่าสะพรึงกลัว เพราะทหารทุกคนไม่เพียงร่วมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับเพื่อนทหารด้วยกันเท่านั้น แต่พวกเขายังเลือกที่จะ “เสียสละ” ชีพเป็นยัญญบูชา ต่อพระเจ้าเป็นเจ้าและต่อชาติ ซึ่งนับเป็นเกียรติสูงสุดในชีวิต เลือดของทหารหาญ ก่อกำเนิดชีวิตให้กับสเปน และในเมืองเมลิยา แนวคิดเกี่ยวกับการเสียสละดังกล่าวยังหมายรวมถึง “ดินแดนของสเปนในโมร็อกโค” อีกด้วย ในปี 1984 นายกเทศมนตรีของเมืองเมลิยา ได้ตัดสินใจขยายพิธี *Sabado Legionairo* ที่เคยจำกัดวงอยู่แค่เฉพาะกองทหารให้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีเฉลิมฉลองเมืองเมลิยา

การตัดสินใจนำเอาพิธีดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ เกิดขึ้นหลังเหตุการณ์ไม่สงบในช่วงฤดูร้อนของปีค.ศ. 1983 ในช่วงเวลานั้นเกิดการชุมนุมประท้วงของแรงงานซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม การชุมนุมประท้วงทำให้เมืองทั้งเมืองกลายเป็นอัมพาต ชาวมุสลิมออกมารณรงค์เรียกร้องให้มีการจัดสวัสดิการและปรับปรุงชุมชนแออัดอันเป็นที่อยู่อาศัยของชนกลุ่มน้อยให้มีสภาพดีขึ้น แต่การชุมนุมประท้วงเกิดบานปลายและกลายเป็นการจลาจล ในระหว่างความวุ่นวายที่เกิดขึ้น มีการนำเอาธงชาติสเปนลงจากยอดเสาและเผาบริเวณหน้าศาลาว่าการเมือง ดำรงจึงใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมและชาวเมืองเมลิยาเชื้อสายสเปนซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ รู้สึกโกรธแค้นต่อการลบหลู่ธงชาติสเปนในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง สองสามวันหลังเหตุการณ์จลาจล นายกเทศมนตรีเมืองเมลิยาได้ประกาศว่า การจลาจลในครั้งนั้นเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญ เป็นการดูหมิ่นจ้าวต่อธงชาติ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาวสเปนทั้งหมด และทำให้สภาเมืองจำต้องจัดพิธีการบางอย่างเพื่อชดเชยความสูญเสียที่เกิดขึ้น เพราะชาวเมืองเมลิยาไม่อาจอยู่นิ่งเฉยทนดูธงชาติสเปนถูกย่ำยีเยี่ยงนี้ได้ ในวันเสาร์ถัดมา ชาวเมืองเมลิยานับพันคนไปร่วมชุมนุมที่จัตุรัสใจกลางเมืองเพื่อร่วมพิธี *Sabado Legionairo* ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นพิธีของเหล่าทหารเท่านั้น ในพิธีดังกล่าว นายกเทศมนตรีเมืองเมลิยาได้กล่าวสุนทรพจน์เปรียบเทียบธงชาติสเปนว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชายชาติรี เกียรติยศและศักดิ์ศรีของชาวสเปน “ใครก็ตามที่เห็นธงชาติสเปนแล้วไม่รู้สึกราบกลัว เขาผู้นั้นย่อมมิใช่ชายชาติรี และไม่ใช่ว่าสเปน” (Driessen 1992: 113) การตีความหมายของธงชาติสเปนในลักษณะดังกล่าว คือ การโจมตีความเป็นลูกผู้ชายของชนกลุ่มอื่นที่มีไม่ใช่ชาวสเปนและมีไม่ใช่ชาวคริสต์

การนำเอาภาพลักษณ์ทางศาสนา เชื้อชาติ ไปเชื่อมโยงกับศักดิ์ศรีของชายชาติรี ยังดำเนินต่อไปเมื่อสภามืองเมเลียยังได้ตัดสินใจจัดให้มีพิธีเฉลิมฉลองธงชาติผืนใหม่ในวันที่ 19 มีนาคม ค.ศ. 1984 ซึ่งตรงกับวันเฉลิมฉลองชัยชนะของสเปนเหนือสุลต่านโมร็อกโคและการยึดครองเมืองเมเลียในปี ค.ศ. 1775 ชนชั้นนำของสภามืองเมเลียมองว่าพิธีดังกล่าวคือการตอกย้ำความภักดีต่อชาติสเปนและอารยธรรมสเปน เป็นการผลิตซ้ำสัญลักษณ์ของความเป็นเมืองเมเลียในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสเปน ในขณะที่ชนกลุ่มอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวมุสลิม ถูกกีดกันให้กลายเป็นคนนอกหรือคนอื่น ในวันประกอบพิธี ชาวเมืองเมเลียเชื้อสายสเปนกว่าสองหมื่นคนมาชุมนุมกันอย่างเนืองแน่นบนจัตุรัสใจกลางเมือง พระสงฆ์ทำพิธีเสกธงชาติผืนใหม่ เพื่อหลอมรวมเมืองเมเลีย กองทัพและชาติสเปนเข้าด้วยกัน ก่อนที่ภรรยาของนายกเทศมนตรีเมืองเมเลียจะนำเอาธงไปมอบให้กับผู้บังคับการทหารประจำเมือง หลังจากนั้น พิธี *Sabado Legionairo* ก็เริ่มต้นขึ้นอีกวาระหนึ่ง โดยมีชาวเมืองแทบทั้งหมดเข้าร่วมเป็นสักขีพยาน ธงชาติผืนใหม่กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของการเกิดใหม่ สัญลักษณ์ของความผูกพันระหว่างเมืองเมเลียกับแผ่นดินแม่ เป็นที่น่าสังเกตว่า สัญลักษณ์ทั้งหมดที่ถูกนำมาใช้ ไม่ว่าจะเป็นการเสกธง ไม้กางเขน ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นการนำเอาสัญลักษณ์ของศาสนาคริสต์มาหลอมรวมกับเชื้อชาติสเปน ในเมืองเมเลียซึ่งเป็นเมืองท่าและมีผู้คนหลายเชื้อชาติ และศาสนาพำนักอาศัยอยู่ร่วมกัน เป็นเวทีแห่งการแข่งขันทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนาและชาติพันธุ์ พิธีกรรมแบบคริสต์ของชาวสเปนกลายมาเป็นกลไกในการผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการครอบงำของชาวสเปนเหนือชนกลุ่มอื่น ทั้งในด้านของเศรษฐกิจและการเมือง พรหมแดนทางกายภาพของเมืองเมเลียในฐานะเป็นเมืองท่าอาจจะดูเหมือนว่าเปิดกว้างและเสรี โดยมีผู้คนมากมายหลายกลุ่มเลื่อนไหลไปมาได้ตามใจชอบ หากแต่พรหมแดนทางวัฒนธรรมกลับถูกตอกย้ำและพิทักษ์รักษาไว้อย่างชัดเจน พิธีกรรมทางศาสนากลายเป็นกลไกในการสร้างเสริมพรหมแดนทางวัฒนธรรมและพรหมแดนทางชาติพันธุ์ เพื่อหลอมรวมชาวสเปนไว้ภายใน และกีดกันชนกลุ่มอื่นไว้ภายนอก การกีดกัน “คนอื่น” ให้อยู่นอกพรหมแดนทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นและดำเนินไปในชีวิตประจำวัน และยังได้รับการตอกย้ำแม้หลังความตาย ชาวมุสลิมไม่ได้รับอนุญาตให้ฝังศพหรือสร้างสุสานในเขตเมืองเมเลีย ดังนั้น เมื่อมีคนตาย ครอบครัวและญาติมิตรจึงต้องนำเอาศพไปฝัง ณ สุสานนอกเมือง การนำเอาศพออกจากพื้นที่ของชาวสเปน กลายมาเป็นสัญลักษณ์สำคัญอีกประการหนึ่งของพรหมแดนทางวัฒนธรรม ศพของ “คนอื่น” ยังถูกกีดกันให้ต้องไปบรรจุฝังนอกพรหมแดนของชาวสเปน

กรณีศึกษาจากพื้นที่หลายแห่งในโครงการวิจัยนี้ ทำให้เราพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ประกอบเป็นชุมชนชายแดน ดำเนินชีวิตและจัดวางตนเองในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปเพื่อให้ได้มาซึ่งความคุ้มครองป้องกัน และสิทธิในฐานะเป็นราษฎร และในขณะเดียวกันก็พยายามหลีกเลี่ยงจากอำนาจในการถูกกำกับควบคุม และจัดวางโดยรัฐเมื่อสามารถทำได้ การศึกษาเมืองเชียงของ (โสภิตา 2548) ทำให้เราพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในแถบเชียงของ มีวิธีการจัดวางตนเองในรูปแบบ

ที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเช่น ชาวจีนฮ่อเลือกใช้การเข้าร่วมรบกับทหารไทยในสงครามปราบปรามคอมมิวนิสต์ในช่วงหลังปี 2516 เป็นเครื่องมือในการเผชิญหน้ากับรัฐไทยเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อประเทศไทยและให้ได้มาซึ่งการยอมรับและสถานะความเป็นพลเมืองไทย ในขณะที่ชาวไทลื้อใช้พื้นที่ในการเกษตรหรือการเข้าถึงที่ดินเป็นการขยายฐานทางเศรษฐกิจ และอาศัยความสำเร็จในการเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตร เช่น การปลูกข้าวโพด ข้าว และสับ เป็นยุทธวิธีในการเปิดพื้นที่ทางสังคมของตน ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆเลือกใช้การปรากฏตัวผ่านเวทีวัฒนธรรม เช่น การจัดงานปีใหม่ม้ง ปีใหม่ขมุ เป็นเครื่องมือในการแสดงตัวตนในความสัมพันธ์กับรัฐและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ

การศึกษาเมืองเชียงของยังทำให้เราพบว่า พรมแดนของรัฐชาติมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการแบ่งแยกและการเลื่อนไหลของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตัวอย่างเช่น ชาวไทลื้อในเมืองเชียงของมิได้มีเพียงกลุ่มเดียว แต่มีทั้งลื้อจีน ลื้อลาว ลื้อไทย ซึ่งกลุ่มหลังนี้ ก็ยังแบ่งออกเป็นหลากหลายกลุ่มตามแหล่งที่มาและช่วงเวลาของการอพยพมาตั้งรกรากในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการสถาปนาระบอบสังคมนิยมในลาวเมื่อปี 2518 ส่งผลให้เกิดการลี้ภัยของผู้อพยพข้ามพรมแดนจากฝั่งลาวหนีเข้ามายังฝั่งไทยเป็นจำนวนมาก การปิดพรมแดนระหว่างลาวกับไทยในช่วงปี 2518 – 2532 ความหวาดระแวงและการแบ่งแยกอุดมการณ์ทางการเมืองของทั้งสองประเทศส่งผลให้พรมแดนของรัฐชาติถูกบังคับใช้และกำกับดูแลอย่างเข้มงวดมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พรมแดนของรัฐชาติมิได้ถูกสถาปนาและควบคุมดูแล โดยผ่านการควบคุมพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม พรมแดนของรัฐชาติถูก “แบ่งแยก” ผ่านวาทกรรมการพัฒนา ความทันสมัย ทูนิยม ความเจริญและอำนาจเงิน ในแง่นี้ วาทกรรมการพัฒนากลายมาเป็นสัญลักษณ์ของรัฐชาติ ความเจริญและทุนนิยมที่ถูกนำเสนอผ่านโครงสร้างพื้นฐานและสินค้าหลากหลายชนิด กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยที่แบ่งแยกออกจากความเป็นลาว ที่ถูกสร้างให้กลายเป็นประเทศสังคมนิยมที่ก้าวหน้าและด้อยพัฒนา พรมแดนของรัฐชาติที่ถูกสถาปนาขึ้นบนพื้นฐานของวาทกรรมการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการแบ่งแยกของพรมแดนทางชาติพันธุ์ หรือเกิดการสถาปนาความเป็นไทยและความเป็นลาวซ้อนลงไปบนความเป็นชาติพันธุ์ และส่งผลให้เกิดความหลากหลายและเลื่อนไหลของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทลื้อและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆบนสองฝั่งแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้น

ในกรณีของเมืองเชียงแสน (วาสนา 2548) การเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็วของการค้าชายแดนและการท่องเที่ยวบริเวณสามเหลี่ยมทองคำ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่ซับซ้อนมากขึ้น ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เชียงแสนมิได้เผชิญหน้าอยู่แค่เฉพาะกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังต้องคบค้าสมาคมกับคนภายนอกเพิ่มมากขึ้น สหสัมพันธ์ของพลถิ่นภายนอก ทั้งในด้านการค้า การท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงในด้านของที่ดินและแรงงาน ส่งผลให้ความเป็นชุมชนท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น เริ่มแสดงออกอย่างชัดเจนในลัทธิพิธีและการนับถือครูบา

สำคัญหลายรูปในพื้นที่ เช่น ครัวบุญชุ่มและครัวแสงหล้า เป็นต้น ความสัมพันธ์ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในเมืองเชียงแสน ยังปรากฏผ่านพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาอย่างชัดเจนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนไทใหญ่บ้านสบรวกเริ่มพื้นประเพณีปอยส่างลอง และยังมีการจัดพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองของหมู่บ้านเป็นประจำทุกปี โดยคนที่เข้าร่วมพิธีได้จะต้องเป็นคนในหมู่บ้านเท่านั้น การนิยามความหมายของ “คนใน” หมู่บ้าน หมายถึงคนที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในหมู่บ้าน มิใช่คนที่อพยพเข้ามารับจ้างหรือมาทำงานและพำนักอาศัยในหมู่บ้าน การจัดพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองของชาวบ้านสบรวก ยังเป็นการหลอมรวมชาวบ้านในอีกหมู่บ้านหนึ่ง คือ บ้านวังลาว ซึ่งแยกตัวออกไปจากบ้านสบรวกแต่ยังคงนับถือผีเจ้าเมืองเดียวกัน หรือชาวอาข่าในละแวกใกล้เคียงก็ยังมาร่วมพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองเช่นเดียวกัน โดยนัยเช่นนี้ พิธีไหว้ผีเจ้าเมือง จึงกลายมาเป็น “สัญลักษณ์” ของความเป็นชุมชนท้องถิ่น หรือพรมแดนทางวัฒนธรรมที่แบ่งแยกระหว่างคนในกับคนนอกอย่างชัดเจน

ในกรณีของชาวอาข่าไนท์บาร์ซาร์ “ความเป็นชาติพันธุ์” หรือการเป็น “ชาวเขา” เป็นจุดขายที่ช่วยสร้างอำนาจต่อรองให้กับชาวอาข่า ในแง่ของการยึดครองพื้นที่การค้าโดยไม่จำเป็นต้องจ่ายค่าเช่า เพราะชาวอาข่าและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทราบว่า พวกเขาเป็น “จุดขาย” ที่สร้างสีสันให้กับไนท์บาร์ซาร์จนกลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในปัจจุบัน หม่อมอาข่ารายหนึ่งถึงกลับเสนอว่า หากไม่มีพวกเขาอยู่ “ไนท์บาร์ซาร์ก็ไม่ใช่ไนท์บาร์ซาร์แล้ว” ในบริบทเช่นนี้ คนพลัดถิ่นผู้ด้อยอำนาจ ด้อยสิทธิ ไร้เสียง ท่ามกลางความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและนายทุนเมื่อพวกเขาอยู่ในหมู่บ้านบนภูคอย กลับกลายมาเป็นกลุ่มชนที่มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นในตลาดการค้าและการท่องเที่ยวกลางเมืองเชียงใหม่ แม้ว่า “ความเป็นชาติพันธุ์” จะเป็นจุดขายที่ช่วยสร้างอำนาจต่อรองให้กับชาวอาข่า แต่ก็มิได้หมายความว่า ชาวอาข่าจะนำเสนออัตลักษณ์ของตนเองในฐานะเป็นชาวเขาอยู่ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้าม ความเป็นชาติพันธุ์ถูกสร้างและเลือกใช้ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปตามแต่บริบทและเงื่อนไขที่เกิดขึ้น กรณีที่เห็นได้ชัดเจน คือ เรื่องของภาษาและการแต่งกาย ชาวอาข่าไนท์บาร์ซาร์เริ่มมีการนิยามความหมายของตัวเอง และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในลักษณะที่แตกต่างและหลากหลายตามบริบท เงื่อนไข สถานการณ์และคู่แข่งที่เปลี่ยนแปลงไป ตัวอย่างเช่น ในขณะที่กำลังขายของอยู่ หากพ่อค้าชาวอาข่ารู้สึกว่าคุณค่าต่อรองมากเกินไป เขาก็อาจจะหันมาล่อนขอคนนิทาลูกค้าด้วยภาษาอาข่าให้เพื่อนข้างๆ ฟังอย่างสนุกสนาน หรือเมื่อจ้จราคาสินค้าไม่ได้ก็จะหันไปถามเพื่อนด้วยภาษาอาข่าเช่นเดียวกัน ในแง่นี้ ความเป็นคนอาข่าถูกผลิตซ้ำผ่านการใช้ภาษา แต่ในขณะที่กำลังจับจิบกันด้วยภาษาอาข่าอยู่และมีนักท่องเที่ยวชาวไทยเดินผ่านมา พ่อค้าแม่ค้าชาวอาข่าจะทักทายด้วยคำเมืองหรือภาษาเหนือเป็นประโยคแรก แต่ถ้าจะพูดต่อไปเพื่อเสนอขายสินค้า ก็จะเปลี่ยนไปพูดภาษาไทยกลาง นอกจากนั้น ชาวอาข่ายังฝึกทักษะในการพูดภาษาอังกฤษเพื่อเจรจาท่องกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ และบ่งบอกว่าตนเองก็เป็น สมาชิกของชุมชนการท่องเที่ยวแบบข้ามชาติ การเลือกใช้ภาษาที่แตกต่างกันออกไปถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์

ทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกการเคลื่อนไหวของคนในระดัยที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่การเป็นชาวอา
ข่า เป็นคนเมือง คนไทย และสมาชิกของชุมชนข้ามชาติ

ในทำนองเดียวกัน ชาวม้งคอยปู (ประสิทธิ์ 2548) ใช้บริบทของการท่องเที่ยวเพื่อสร้าง
อำนาจต่อรองกับรัฐในหลายด้านด้วยกัน เช่น ชาวม้งใช้การอ้างสิทธิในฐานะเป็นพลเมืองที่อยู่ใน
พื้นที่มาก่อนการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ และใช้ความสัมพันธ์อันดีกับทางราชสำนักและ
โครงการหลวงเป็นจุดแข็งในการเจรจาทันทีกับอุทยาน ใช้นโยบายการส่งเสริมท่องเที่ยวในการ
ผลักดันให้หน่วยงานของรัฐยอมรับการดำรงอยู่ของชาวบ้าน ผลักดันให้มีการติดตั้งไฟฟ้าและ
ถนนลาดยางเข้าไปในหมู่บ้านโดยอ้างความสะดวกสบายของนักท่องเที่ยว จัดสร้างสวนน้ำตกและ
พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมม้งขึ้นในหมู่บ้าน มีการนำเอาผ้าใบกล้วยและผืนมาแสดงเพื่อให้นักท่องเที่ยว
ได้เข้าใจถึงวัฒนธรรมของชาวม้ง ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ชาวม้งคอยปูใช้ความสำเร็จในการค้าขาย
สินค้าชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ของความเป็นม้ง ในการขยายเครือข่ายการค้าออกไปในระดับประเทศ
และส่งออกสินค้า เช่น ผ้าใบกล้วย และผ้าปักลายม้ง เป็นสินค้าที่ส่งขายให้กับเครือข่ายชาวม้งใน
ส่วนต่างๆของโลก เครือข่ายของความเป็นม้ง จึงมิได้จำกัดอยู่แต่ในพื้นที่คอยปูเท่านั้น หากแต่
ขยายขอบเขตความสำคัญจนกลายเป็นชุมชนข้ามถิ่นที่สามารถมีอำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้น

การศึกษาการช่วงชิงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในบริบทของการท่องเที่ยวของทวิช (2548) ทำให้เราพบว่า
การท่องเที่ยวมีบทบาทในฐานะเป็นที่มาของรายได้สำหรับชนชายขอบเพิ่มมากขึ้น
เนื่องจากทางเลือกอื่นๆเช่นการเกษตร หรือการทำไร่แบบช้ายที่ ไม่อาจทำได้อีกต่อไป ภายใต้บริบท
ของการท่องเที่ยวที่มีการแข่งขันกันอย่างเข้มข้นนี้เอง ที่พรมแดนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติ
พันธุ์ต่างๆเริ่มพร่ามัวและสับสนลง ชนกลุ่มหนึ่งอาจรุกล้ำเข้ามาในพรมแดนทางวัฒนธรรมของอีก
กลุ่มหนึ่ง เพื่อเข้าไปฉกฉวยเอาสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมมาเป็นของตนเองและนำเอามาทำให้เป็น
สินค้าชาติพันธุ์ การแข่งขันกันผลิตสินค้าทางวัฒนธรรมเริ่มมีการพลิกแพลง มีการแข่งขันกันสูง
และมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น

ความพยายามของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในการ “เปิดพื้นที่” เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ผ่านการ
ผลิตสินค้าเพื่อขายนักท่องเที่ยวมีอย่างน้อย 3 วิธีด้วยกัน วิธีการแรก เป็นการนำเอาสัญลักษณ์หรือ
ความหมายออกจากบริบทเดิมเพื่อนำไปเปลี่ยนเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เช่น คึงเอลายผ้าที่เคย
ประดับบนแขนเสื้อของผู้หญิง หรือลายพันทมาที่เคยอยู่บนข้อมของผู้ชาย หรือสัญลักษณ์อื่นๆที่บ่ง
บอกความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองมาใส่ในผลิตภัณฑ์เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยว วิธีการที่สอง คือ
การไปฉกฉวยเอาสัญลักษณ์ของชนกลุ่มอื่นๆ ทั้งลวดลาย สี และรูปแบบ มาใส่ในผลิตภัณฑ์ของ
ตน และวิธีการที่สาม คือ การคิดแปลงและสร้างผลิตภัณฑ์ของตนเอง เช่น กระเป๋า แผ่นรองแก้ว
ปลอกหมอน ผ้าคลุมเตียง เพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีมูลค่ามากขึ้น โดยทำเพื่อขายนักท่องเที่ยวที่เดิน
ทางผ่านไป และทำส่งไปขายที่ไนท์บาร์ซาร์ ตลาดวโรรสและสวนจตุจักร

ในบริบทของการแข่งขันกันผลิตสินค้าชาติพันธุ์เพื่อขายนักท่องเที่ยวเอง ที่ทำให้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ถูกนำเสนอผ่านตัวสินค้า เริ่มมีลักษณะผสมผสานหรือเป็นลูกผสมมากขึ้น จนบ่อยครั้งที่เราเริ่มแยกแยะไม่ออกว่าสินค้าชิ้นไหนเป็นของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใด เพราะมีการผสมผสานสัญลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนหลายกลุ่มอยู่ในสินค้าชิ้นเดียวกัน การแข่งขันกันผลิตสินค้าชาติพันธุ์ในบริบทของการท่องเที่ยว ยังทำให้ผู้หญิง ซึ่งมักมีความสามารถในการผลิตสินค้า และการขายมากกว่าผู้ชาย สามารถปรับเปลี่ยนบทบาท สถานภาพทางเศรษฐกิจ และมีอำนาจต่อรองในครัวเรือนมากขึ้น

การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆบริเวณชายแดนไทย-พม่า แถบอำเภอท่าสองยาง จังหวัดตาก ของขวัญชิ้น (2548) ทำให้เราพบว่า รัฐบาลมีปฏิบัติการที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัยในการควบคุมพื้นที่บริเวณชายแดน พหุชาติพันธุ์ที่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมตามแนวชายแดนมานานนับร้อยปี ก่อนที่รัฐบาลไทยและพม่าจะได้รับการสถาปนาขึ้น กลับต้องกลายเป็นเหยื่อของการใช้อำนาจและความรุนแรงโดยรัฐ ต้องจับอาวุธขึ้นต่อสู้เพราะ ไม่สามารถทนใช้ชีวิตอยู่ภายใต้ความโหดร้ายทารุณของรัฐบาลเผด็จการทหารพม่า และกลายเป็นผู้อพยพพลัดถิ่น หรือเหยื่อของนโยบายรัฐที่เปลี่ยนแปลงไปตามผลประโยชน์ทางการเมือง

นอกจากนั้น พื้นที่ชายแดนยังเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับข้ามชาติ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของสหประชาชาติ หรือการทำงานของสำนักข่าวต่างๆที่เข้าไปในเก็บข้อมูลในพื้นที่ รวมทั้งการไปเยี่ยมชมค่ายอพยพของผู้นำต่างประเทศ ซึ่งให้ความสำคัญกับค่ายอพยพเพราะไปเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับความพยายามของชาติตะวันตกที่จะกดดันพม่าให้หยุดละเมิดสิทธิมนุษยชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง ในบริบทและเงื่อนไขเช่นนี้ รัฐจึงไม่สามารถสถาปนาอำนาจในพื้นที่ชายแดนได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เพราะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหลายระดับและมีความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ในหลายลักษณะด้วยกัน ในด้านหนึ่ง ผู้นำของประเทศและภาคเอกชนในพื้นที่ เช่น หอการค้า อยากให้มีการเปิดพรมแดนให้มีการค้าขายกันได้โดยเสรี นั่นคือ ต้องการให้พรมแดนมีความสงบปลอดการสู้รบ ผู้ว่าราชการจังหวัดตากเองก็มักส่งหน่วยงานต่างๆไม่ให้ทำการตรวจตราอย่างเข้มงวดมากนัก ด้วยเกรงว่าจะกระทบการท่องเที่ยว ภาคเอกชนไทยก็มีผลประโยชน์ทางฝั่งพม่าค่อนข้างมาก เพราะไปลงทุนสร้างสถานบริการน้ำมัน และธุรกิจอื่นๆอีกมากมาย เมื่อมีกระแสข่าวว่าทางกองตรวจคนเข้าเมืองจะมาเปิดด่านบริเวณท่าสองยาง แม่ด้านและแม่สลิค เพื่อให้มีการผ่านแดนอย่างถูกกฎหมาย ก็มีนายทุนเริ่มเข้าไปกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรและรอสร้างตลาดการค้าที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต ในลักษณะเช่นนี้ พื้นที่ชายแดนจึงเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีผู้เล่นหลากหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มพยายามช่วงชิงผลประโยชน์และปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างตนเองกับกลุ่มอื่นๆ และรัฐชาติก็เป็นเพียงหนึ่งในบรรดาผู้เล่นในบริเวณพื้นที่ชายแดน รัฐบาลไม่สามารถสถาปนาอำนาจได้อย่างเบ็ดเสร็จ

เด็ดขาด เนื่องจากไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ทั้งหมด และในขณะเดียวกัน หน่วยงานรัฐก็มีความหลากหลาย แต่ละหน่วยงานมีผลประโยชน์ที่ถักถักขัดแย้งกัน

การศึกษาประสบการณ์ของชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นในอำเภอฝางของอรุณญา (2548) ทำให้เราพบว่า ชาวไทใหญ่ที่อพยพพลัดถิ่นเข้ามาตั้งรกรากและขายแรงงานอยู่ในฝั่งไทยนั้น มีความหลากหลายภายในค่อนข้างมาก และมีการแบ่งกลุ่มตามเมืองที่ผู้อพยพโยกย้ายมา และช่วงเวลาที่มีการอพยพ มีการแบ่งแยกระหว่างไตเก่า หรือชาวไทใหญ่ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากเป็นเวลานาน กับไตใหม่ หรือไตนอก ซึ่งเพิ่งอพยพเข้ามา ทั้งสองกลุ่มนี้แม้จะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน มีการรวมกลุ่มกันในการจัดงานปอยหรืองานบุญของชาวไทยใหญ่ แต่ในเวลาเดียวกันกลับมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ขัดแย้งกันในด้านของการเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดการกีดกัน “พื้นที่” ระหว่างไตเก่ากับไตใหม่มาโดยตลอด แต่ในท่ามกลางความขัดแย้งทางเศรษฐกิจนี้ พรหมแดนทางชาติพันธุ์ก็ยังคงได้รับการผลิตซ้ำและสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา โดยผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนความพยายามของแรงงานพลัดถิ่นไทใหญ่ที่จะนำเสนอตนเองในฐานะเป็น “คนไท” ที่มีรากเหง้าและบรรพบุรุษร่วมกับคนไทยในประเทศไทย โดยผ่านการนับถือพระนเรศวร และการสร้างพระธาตุที่บ้านต้นสูง ความทรงจำเกี่ยวกับพระนเรศวร

สำหรับชาวไทยใหญ่ การเป็นคนพลัดถิ่นไม่เพียงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิต แต่ยังเป็นโอกาสในการสร้าง “บ้าน” หรือที่อยู่ใหม่ ชาวไทใหญ่ต้องการสร้างบ้านใหม่ร่วมกับพี่น้องคนไทย พระธาตุของสมเด็จพระนเรศวรกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของความหวังและความรุ่งโรจน์ เป็นความพยายามของผู้อพยพที่ไร้รากในการสร้างความเชื่อมโยงกับแผ่นดินใหม่ และความพยายามค้นหาพื้นที่ของตนเองโดยการสร้างความผูกพันกับพื้นที่ใหม่ และสร้างรากเหง้าของตนเองผ่านจินตนาการของบ้านเกิดที่ตนจากมามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับแผ่นดินไทย การสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ผ่านพระนเรศวรนี้ จึงเป็นการจินตนาการบ้านใหม่อย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบ้านเดิม ก่อให้เกิดความคุ้นเคยผูกพันต่อผืนแผ่นดินใหม่ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของการนับถือพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน อำเภอฝาง กลายมาเป็นพื้นที่ของการผลิตความหมายพื้นที่ของการตีความ ถอดรหัส และกำหนดนิยามอัตลักษณ์ทางสังคมการเมืองของความเป็นชาติของชาวไทยใหญ่ สัญลักษณ์และพิธีกรรมทางศาสนาถูกนำมาใช้เพื่อหลอมรวมความแตกต่างหลากหลายของประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของคนพลัดถิ่น และพยายามผนวกประสานตนเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของบ้านใหม่ในฐานะเป็นชนชาติเดียวกัน

งานวิจัยต่างๆ ในโครงการนี้ทำให้เราตระหนักว่ากลุ่มชาติพันธุ์เป็นสิ่งสร้างทางสังคม และประกอบขึ้นจากปัจเจกบุคคลที่พยายามแสดงตัวตนว่าเขาเป็นใคร โดยใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็น “ยุทธวิธี” ในการจัดวางตนเองในลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทเงื่อนไขและสถานการณ์ต่างๆ ในบางครั้ง ผู้คนอาจก้าวข้ามพรหมแดนทางวัฒนธรรม หากการกระทำดังกล่าวเอื้อประโยชน์หรือช่วยให้เกิดความได้เปรียบ พรหมแดนและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงมีนัยสำคัญตราบเท่าที่

ยังคงประสิทธิภาพในการเอื้อประโยชน์ในฐานะเป็นเครื่องมือในการจัดองค์กร และประสาน
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง

แนวชายแดนระหว่างรัฐชาตินั้น คกอุดมไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมระหว่าง
ชนกลุ่มต่างๆ ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและการค้าระหว่างชนกลุ่มต่างๆเหล่านี้ มิได้ถูก
กำหนดโดยนโยบายของรัฐชาติแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆตามแนว
ชายแดนนี้มี “ตัวตน” และองค์กรทางเศรษฐกิจและการเมืองของตนเอง มีพรมแดนทางวัฒนธรรม
ของตนเอง และความสัมพันธ์ระหว่างชนกลุ่มต่างๆนั้นเป็นผลผลิตของปฏิสัมพันธ์และการเจรจา
ต่อรองที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตามบริบทและเงื่อนไขที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

บทที่ 2

การค้าชายแดน ภูมิภาค และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

การขยายตัวของตลาดและการค้าที่นับวันจะทวีความสำคัญมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลให้พหุลักษณะของพื้นที่ชายแดนระหว่างรัฐชาติถูกซ้อนทับด้วยการเป็น “พื้นที่การค้า” อันยังผลให้ความสัมพันธ์ทางสังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การหลั่งไหลของสินค้า ผู้คน และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของรัฐชาติ ตลอดจนผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ทั้งเศรษฐกิจนอกระบบและในระบบ ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อชุมชนและพรมแดนทางวัฒนธรรมตามแนวชายแดนเป็นอย่างยิ่ง ความภักดีของผู้คนตามแนวชายแดนต่อประเทศชาติของตน อาจแปรเปลี่ยนไปตามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการค้า ที่ทำร่วมกับคนต่างชาติพันธุ์หรือคนในชาติพันธุ์เดียวกันข้ามพรมแดนของรัฐชาติ การค้าจึงกลายมาเป็นพรมแดนที่ซ้อนทับกับพรมแดนของรัฐชาติ พรมแดนทางสังคม วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

การค้าชายแดน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก่อนการกำเนิดขึ้นของรัฐชาติ ผู้คนในชุมชนท้องถิ่นทุกหนแห่งทำการผลิต การค้าและแลกเปลี่ยนสินค้ามาเป็นเวลานานนับร้อยนับพันปี ดังปรากฏในเส้นทางการค้าโบราณ หรือการค้าวัวต่างของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่มในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงการค้ากับกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ (สุทธิธ 2524) อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมตะวันตกที่แผ่เข้ามาในเอเชียอาคเนย์ ทำให้เกิดการขีดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างรัฐต่างๆ ในภูมิภาคแถบนี้ เมื่อประเทศมหาอำนาจต้องการขยายอำนาจเข้าควบคุม “พื้นที่” หรือดินแดนในอาณานิคมของตน อีกทั้งกำกับดูแลการใช้ทรัพยากรมีค่า เช่น ไม้สัก ผืน และเขามิมีบทบาทสำคัญในการค้าโดยอาศัยการดำเนินการผ่านธุรกิจเอกชน เช่น บริษัทอีสต์อินเดียนคอมพานี บอมเบย์เบอร์มาและบริษัทอีสต์เอเชียติก เป็นต้น

เราอาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่พรมแดนระหว่างรัฐชาติในเอเชียอาคเนย์ก่อกำเนิดขึ้นในยุคอาณานิคม พรมแดนเหล่านั้นก็ถูกกำหนดโดยสหสัมพันธ์ของพลังอำนาจทางด้านเศรษฐกิจและการค้าที่เชื่อมโยงท้องถิ่นเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก ผู้คนและชุมชนตามแนวชายแดนในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เริ่มถูกจัดแบ่งซอยย่อยออกเป็นดินแดนในบังคับของอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อความสะดวกในการควบคุมพื้นที่และการดักดวงทรัพยากร แรงงาน และผลผลิตมีค่าอื่นๆ กลับไปหล่อเลี้ยงความมั่งคั่งร่ำรวยของประเทศมหาอำนาจ ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์หลังการเข้ามาของลัทธิอาณานิคมจึงไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี หากแต่เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพาณิชยนายกที่อยู่ภายใต้ระบอบของมหาอำนาจ เผด็จการทหารและรัฐราชการที่สร้างข้อกฎหมายริดเก็บภาษี และจัดสรรความมั่งคั่งด้วยการให้สัมปทานและสถานะได้เปรียบแก่พวกพ้อง หรือกลุ่ม

ธุรกิจการเมืองจำนวนน้อยที่คอยพึ่งพิงรัฐ และในเวลาต่อมา เมื่อระบอบอำมาตยาธิปไตย เติบโต การทหารและรัฐราชการเริ่มอ่อนแอหลังการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตยจาก ตุลาคม 2516 ถึง พฤษภาคม 2535 กลุ่มนักธุรกิจการเมืองเหล่านี้ก็เข้ายึดกุมอำนาจรัฐ และผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างประเทศไว้ในกำมือ โดยอ้างความชอบธรรมของระบบการเลือกตั้งหรือประชาธิปไตยแบบตัวแทน ทั้งๆที่โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว รัฐไม่เคยเป็นตัวแทนของปวงชน และรัฐบาลก็คือกลุ่มผลประโยชน์เฉพาะกิจที่มีอิทธิพลอำนาจและไม่เคยคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ มีพักต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของท้องถิ่นและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ

แม้ว่าพรมแดนระหว่างรัฐชาติจะถูกกำหนดโดยสหสัมพันธ์ของพลังทางเศรษฐกิจการเมืองระดับโลกที่เชื่อมโยงมาสู่ระดับท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกัน พรมแดนระหว่างรัฐชาติก็ได้รับอิทธิพลจากเศรษฐกิจนอกระบบตามแนวชายแดนด้วยเช่นกัน โดยพื้นฐานแล้ว พรมแดนระหว่างรัฐชาติถูกขีดแบ่งเพื่อสร้างพื้นที่ทางการเมือง ควบคุมการหลั่งไหลไปมาของผู้คนและสินค้าข้ามเส้นเขตแดนของรัฐ การขีดเส้นแบ่งพรมแดนยังเปิดโอกาสให้รัฐคัดกรองผลประโยชน์ในรูปของภาษีอากรและค่าธรรมเนียมในการเดินทาง เป็นต้น หากแต่ในเวลาเดียวกัน การค้าและโอกาสทางการค้าก็ทำให้ชุมชนชายแดนกลายมาเป็นพื้นที่พิเศษ ในแง่ของการฉกฉวยโอกาสที่อยู่ใกล้กับพรมแดน เพื่อหลบเร้นจากการควบคุมตรวจตราของรัฐโดยการให้สินบนแก่เจ้าหน้าที่ หรือการลักลอบขนถ่ายสินค้า ผู้หญิงและแรงงานอพยพข้ามพรมแดน การค้าชายแดนในพื้นที่ต่างๆ จึงมีทั้งการค้าหรือการแลกเปลี่ยนสินค้าข้าวของในชีวิตประจำวัน การสร้างตลาดสินค้าปลอดภาษี การค้าขายหรือขนส่งสินค้านานาชาติ ไปจนถึงขบวนการลักลอบขนถ่ายสินค้านิยามิ และการค้านอกกฎหมายในรูปแบบต่างๆ ที่มักถูกเรียกรวมๆว่า “เศรษฐกิจนอกระบบ”

ชายแดนนอกจากจะเป็นพื้นที่ของการค้าข้ามชาติแล้วยังเป็นพื้นที่ซึ่งตลาดมืดและเศรษฐกิจนอกระบบหลบเร้นซ่อนตัวอย่างเอิกเกริก และเศรษฐกิจในระบบเองก็ฉกฉวยผลประโยชน์จากความกำกวมคลุมเครือของเศรษฐกิจนอกระบบ ในการทำกำไรและแสวงหาผลกำไรส่วนเกินเพิ่มขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ การใช้แรงงานอพยพหรือแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมายตามโรงงานอุตสาหกรรมในเขตอำเภอแม่สอด ในไร่มะกอกแม่อาขยและฝาง เป็นต้น เราอาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบเป็นรูปแบบของการแสวงหารายได้ ที่พยายามหลีกเลี่ยงจากการกำกับควบคุมของรัฐ และทำให้รัฐสูญเสียรายได้จากการเก็บภาษีอากรไม่ได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย เศรษฐกิจนอกระบบบางอย่างเป็นกิจกรรมที่ละเมิดกฎหมาย ในขณะที่อีกหลายอย่างดำเนินไปเพียงเพื่อหลีกเลี่ยงภาษีเท่านั้น การค้าชายแดน มีรูปแบบสำคัญอยู่อย่างน้อยห้าประการด้วยกัน คือ ประการแรก เป็นรูปแบบการค้าหรือการแลกเปลี่ยนสินค้าที่เกิดขึ้นและดำเนินมาเป็นเวลาช้านาน เช่นการขายปลาของหมู่บ้านชาวประมงในแถบอำเภอเชียงของและเชียงแสน เพื่อนำเงินจากการขายปลาและผลิตผลทางการเกษตรไปซื้อข้าวของเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต การค้าในลักษณะเช่นนี้ยังรวมถึงตลาดนัดท้องถิ่น และการค้ารายย่อยข้ามพรมแดนระหว่างไทยกับลาวโดยชุมชน

สองฝั่งแม่น้ำโขง และระหว่างไทยกับพม่าและชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่างๆในพม่า รูปแบบที่สอง คือ การค้ามนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอาหญิงสาวจากพม่าและจีนตอนใต้มาค้าประเวณีในประเทศไทย รูปแบบที่สาม คือ ตลาดค้าของหนีภาษี ซึ่งมีรูปแบบและขนาดที่แตกต่างกันออกไปตามแนวชายแดน รูปแบบที่สี่ คือ การค้ายาเสพติด และรูปแบบที่ห้า คือ ขบวนการลักลอบขนแรงงานต่างด้าวข้ามพรมแดน

ผู้คนส่วนใหญ่มักมองว่า รูปแบบการค้าหรือเศรษฐกิจนอกระบบตามแนวชายแดนเหล่านี้เป็นตัวสร้างปัญหาให้กับสังคม เพราะกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมผิดกฎหมาย เป็นโรงงานขนาดเล็กที่กดขี่เอารัดเอาเปรียบแรงงานเด็กและสตรี เป็นช่องโหว่ที่สุดโทรมตามเมืองชายแดนหรือเป็นทางผ่านของขบวนการค้าหญิงข้ามชาติ เป็นตลาดมืดหนีภาษีเลี่ยงกฎหมาย ขยายสินค้าปลอมหรือลอกเลียนแบบ ทำให้เกิดการแข่งขันอย่างไม่ยุติธรรมกับบริษัทที่ปฏิบัติตามกฎหมายและจ่ายภาษีให้รัฐอย่างครบถ้วน การค้าตามแนวชายแดนหรือการค้านอกระบบจึงเป็นเสมือนหัวขโมยที่มาฉกฉวยรายได้ไปจากรัฐ รายได้ซึ่งควรจะนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

มุมมองดังกล่าวข้างต้นนั้น แม้ว่าจะฟังดูมีเหตุผลชอบธรรม แต่ก็เป็นมุมมองด้านเดียวแบบสุดโต่ง การศึกษารูปแบบการค้าตามแนวชายแดนแสดงให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า ปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบผิดกฎหมายนั้นไม่ได้อยู่ที่ตลาดมืด แต่อยู่ที่รัฐต่างหาก รูปแบบของการค้าหรือเศรษฐกิจนอกระบบนั้นเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ เพราะรูปแบบการค้าดังกล่าวอาศัยช่องว่างจากการคอร์รัปชันและการเอื้อประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ทำให้หน่วยงานของรัฐยินยอมผ่อนปรน เอาหูไปนาเอาตาไปไร่ แกล้งทำเป็นมองไม่เห็น ด้วยเหตุผลต่างๆนานา และส่งผลให้หน่วยงานเหล่านั้นไม่อาจกำกับดูแลและควบคุมพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การค้านอกระบบไม่ได้เล่นตามกติกาของรัฐ แต่ในทางตรงกันข้าม ขุมชนตามแนวชายแดนกลับใช้การค้าและตลาดมืดเป็นพื้นที่ในการคัดง้าง ต่อกร หลบหลีกและท้าทายอำนาจรัฐในการควบคุมพฤติกรรมและกิจกรรมของพลเมือง การบังคับใช้กฎหมายและระบบศีลธรรม และการกำกับดูแลการเคลื่อนไหวของสินค้าและผู้คนข้ามพรมแดน การค้าตามแนวชายแดนยังเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับนโยบายต่างประเทศ การปิดพรมแดนแต่ละครั้งหมายถึงการสูญเสียทางเศรษฐกิจมูลค่ามหาศาลในแต่ละวัน ซึ่งทำให้รัฐจำเป็นต้องทบทวนตรวจสอบนโยบายและมาตรการต่างๆของคนอยู่ตลอดเวลา

ในแง่หนึ่ง เศรษฐกิจนอกระบบตามแนวชายแดน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กิจกรรมการค้าที่ผิดกฎหมายต่างๆ ล้วนแล้วแต่ดำรงอยู่ได้เพราะมีเขตแดนระหว่างรัฐชาติเกิดขึ้น กิจกรรมการค้าเหล่านี้ช่วยให้เรามองเห็นการทำงานของหน่วยงานรัฐในการผลิตซ้ำอำนาจของตน อีกทั้งช่วยให้เรามองเห็นความลักลั่นขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐ ที่ช่วงชิงผลประโยชน์ และใช้ความเป็นรัฐชาติในการตีความกฎหมายในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าของตน

การค้าข้ามชาติกับพื้นที่ชายแดน: กรณีเปรียบเทียบเชียงของกับเชียงแสน

อิทธิพลของการค้าข้ามชาติที่มีต่อพื้นที่ชายแดน ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามแต่บริบทและเงื่อนไขทั้งของพื้นที่เอง และรูปแบบของการค้าที่เกิดขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนในแง่ของอิทธิพลของการค้าข้ามชาติต่อพื้นที่ชายแดน คือ ความแตกต่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนระหว่างอำเภอเชียงของกับอำเภอเชียงแสน ซึ่งมีพื้นที่ห่างกันเพียงไม่กี่สิบกิโลเมตร หากแต่อิทธิพลของการค้าตามแนวชายแดนได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทั้งสองแห่งแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

งานศึกษาเมืองเชียงแสนของวาสนา (2548) ช่วยชี้ให้เราเข้าใจถึงความแปรปรวนและเลื่อนไหลไปมาของแนวคิดเรื่องพรมแดนของรัฐชาติในบริบททางประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจน เมืองเชียงแสนเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอดีต และเป็นเป้าของการแย่งชิงระหว่างพม่ากับล้านนาที่ผลัดเปลี่ยนกันครอบครองเมืองเชียงแสนในช่วงเวลาต่างๆ โดยขึ้นอยู่กับว่าในแต่ละยุคสมัย อาณาจักรใดมีความเข้มแข็งกว่ากัน แม้เมื่ออาณาจักรสยามเข้ามาผนวกล้านนาและช่วยขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนในพุทธศตวรรษที่ 24 และเชียงแสนตกอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของสยาม พม่าเองก็ยังคงพยายามแย่งชิงเชียงแสนจากสยามแม้จะไม่ประสบความสำเร็จก็ตาม ตลอดช่วงเวลาที่ยังคงตกอยู่ภายใต้ชะเง้อของพม่า ล้านนา และสยาม นั้น พรมแดนหรืออาณาเขตของเชียงแสนก็ไม่เคยมีความชัดเจนหรือแน่นอนตายตัว เช่นเดียวกับ อาณาเขตของล้านนาและสยาม พรมแดนระหว่างเชียงแสนกับเมืองอื่นๆ จึงมีความยืดหยุ่นและเลื่อนไหลไปมาอย่างต่อเนื่องในขณะเดียวกัน เชียงแสนก็เป็นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์มากมายหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มชาวไทลื้อจากเชียงรุ่งและลาว และไทใหญ่จากรัฐฉาน ที่อพยพไปมาเพื่อทำการค้าขาย หรือถูกกวาดต้อนมาตั้งถิ่นฐานทำกินอยู่ในเชียงแสน

แนวคิดเรื่องพรมแดนของเชียงแสนเริ่มมีความชัดเจนขึ้น ภายใต้อำนาจกดดันของลัทธิอาณานิคม เมื่ออังกฤษเข้ายึดครองพม่าและฝรั่งเศสยึดครองลาว เขมรและเวียดนาม ซึ่งทำให้รัฐสยามจำต้องพยายามกำหนดเขตแดนของเชียงแสนให้มีความชัดเจน เพื่อป้องกันการแผ่ขยายอิทธิพลของมหาอำนาจ อาจกล่าวได้ว่า ลัทธิอาณานิคมกลายเป็นพลังสำคัญในการผลักดันกระบวนการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ของสยามขึ้น โดยมีการขีดเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างสยาม ลาวและพม่าอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม พรมแดนที่ถูกขีดแบ่งแม้จะเป็นที่รับรู้ของชุมชนท้องถิ่น แต่ก็มิได้เป็นอุปสรรคหรือข้อจำกัดไม่ให้ผู้คนทำการค้าหรือไปมาหาสู่ข้ามพรมแดนของรัฐชาติแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามผู้คนในท้องถิ่น กลับใช้พรมแดนที่ขีดใหม่เป็นเครื่องมือในการหลบหนีจากอำนาจรัฐของสยามจากฝั่งขวาแม่น้ำโขงไปยังฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งอำนาจของสยามถูกจำกัดและไม่สามารถเข้าไปได้ นอกจากนั้น ข้อตกลงในสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปี 2436 ยังเปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในพื้นที่ 25 กิโลเมตรในฝั่งขวาแม่น้ำโขง หรือในเขตของสยาม ชุมชนท้องถิ่นตระหนักดีถึงอิทธิพลของฝรั่งเศสที่แผ่ข้ามก้าวข้ามพรมแดนเข้ามาในฝั่งสยาม และ

ใช้อำนาจและอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ข้ามพรมแดนเข้ามานี้ ในการช่วยปกป้องคุ้มครองชนชั้นนำในท้องถิ่นจากอำนาจของสยาม

แม้ว่าชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในเชียงแสน จะรับรู้ถึงพรมแดนของราชอาณาจักรที่มีความชัดเจนและแน่นอนขึ้น หากแต่พรมแดนของราชอาณาจักรก็ถูกซ้อนด้วยพรมแดนทางชาติพันธุ์ และเครือข่ายของการค้าท้องถิ่นข้ามพรมแดนที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง แม้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การเดินทางค้าขายข้ามพรมแดน การไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่โขง หรือการเข้าไปทำการเพาะปลูกในเขตพม่าและลาว ก็ยังคงเป็นวิถีชีวิตประจำวันของชาวเชียงแสน แม้เมื่อทางการไทย ประกาศห้ามไม่ให้ผู้คนในฝั่งลาวและพม่าอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในฝั่งไทย ตั้งแต่ปี 2515 แต่การเคลื่อนย้ายของผู้คนและสินค้าข้ามพรมแดนก็ยังคงดำเนินต่อไป จนถึงปี 2518 เมื่อพรรคคอมมิวนิสต์ลาวประสบความสำเร็จ ในการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของลาวมาเป็นสังคมนิยม อิทธิพลของสงครามเย็นและความหวาดระแวงระหว่างรัฐทั้งสอง ทำให้การเดินทางข้ามพรมแดนเริ่มได้รับความเข้มงวดกวดขันและถูกจำกัดจากทั้งรัฐไทยและลาว ชุมชนชาวเชียงแสนเริ่มตระหนักมากขึ้นถึงการขยายตัวของหน่วยงานรัฐ โดยเฉพาะหน่วยงานด้านความมั่นคงในการควบคุมพื้นที่ชายแดน การเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนของราชอาณาจักร เริ่มกลายเป็นเป้าของการจ้องมองทางการทหารและการเมือง กลไกของรัฐ เช่น สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง ด่านศุลกากร กรมศุลกากร หน่วยปฏิบัติการลำน้ำโขง ดำรวจตระเวนชายแดน ฯลฯ ล้วนแล้วแต่ขยายบทบาทและอิทธิพลในการควบคุมพื้นที่ และอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นจำต้องยอมรับอำนาจและบทบาทของรัฐในการกำหนดนิยามความหมายของท้องถิ่นมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การสิ้นสุดของสงครามเย็นและการขยายตัวของการค้าและการท่องเที่ยวในเขตสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างไทย พม่า ลาวและจีนในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เชียงแสนกลายมาเป็นเมืองท่าสำคัญของการเคลื่อนย้ายสินค้าและผู้คนข้ามพรมแดนของราชอาณาจักร โดยเฉพาะการลำเลียงสินค้าจากมณฑลยูนนานของจีนเข้ามาขึ้นฝั่งไทยที่เชียงแสน การเคลื่อนไหลไปมาของผู้คน สินค้าและวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของราชอาณาจักร ในช่วงเวลานี้จึงมีความเข้มข้นและขวกไขว่มากกว่าในอดีต เพราะการเดินทางทำได้สะดวกมากขึ้น การค้ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เชียงแสนกลายเป็นทางผ่านของแรงงานต่างด้าว โดยเฉพาะชาวไทใหญ่จากพม่า และโสเภณีจากจีน นอกจากนั้น เชียงแสนยังกลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ เป็นทางผ่านของนักการพนันที่จะเดินทางเข้าไปหาความสำราญตามบ่อนในฝั่งพม่า และเป็นตลาดสินค้าราคาถูกจากจีน พม่าและไทยที่วางขายเคลื่อนเมืองในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ พรมแดนของราชอาณาจักรจึงเริ่มมีความยืดหยุ่นเพิ่มมากขึ้น ทั้งๆที่มีการควบคุมและกำกับตรวจสอบจากหน่วยงานรัฐอย่างมากมาย และผู้คนจากพื้นที่ต่างๆก็หลั่งไหลเข้ามาทำมาค้าขายและหางานทำในเมืองเชียงแสนเพิ่มขึ้นตามการขยายตัวของการค้า ในลักษณะหนึ่ง พรมแดนของราชอาณาจักรจึงปรับเปลี่ยนไปตามอิทธิพลทางการค้า การสร้างเขตการค้าเสรีและ

กระบวนการโลกาภิวัตน์ที่เริ่มทำให้พรมแดนลดความสำคัญลง ความเป็นเมืองชายแดนทางการค้าเริ่มมีความสำคัญในการกำหนดพรมแดนของรัชาติเพิ่มขึ้น

เมื่อพื้นที่ชายแดนระหว่างรัฐชาติถูกซ้อนทับด้วยการเป็น“พื้นที่การค้า” ความสัมพันธ์ทางสังคมก็เริ่มมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การหลั่งไหลของสินค้า ผู้คน และวัฒนธรรม ข้ามพรมแดนของรัฐชาติ ตลอดจนผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ทั้งเศรษฐกิจนอกระบบและในระบบ ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อชุมชนและพรมแดนทางวัฒนธรรมของเมืองเชียงแสนเป็นอย่างยิ่ง การขยายตัวของการค้าชายแดนซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการขยายตัวของการท่องเที่ยว และทำให้เมืองเชียงแสนกลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ ที่มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก จากแต่เดิมที่เชียงแสนมีภาพลักษณ์เป็นเมืองโบราณ และเป็นที่ตั้งของสามเหลี่ยมทองคำซึ่งโด่งดังในฐานะเป็นแหล่งผลิตยาเสพติด และมีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาบ้างพอสมควรเพื่อชื่นชมกับทัศนียภาพของรอยต่อระหว่างประเทศ ในช่วงต้นทศวรรษที่ 2530 นโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าของรัฐบาลชาติชาย ที่พูดถึงความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาเชียงแสนเป็นเมืองท่าสำคัญเชื่อมโยงสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน มีอิทธิพลโดยตรงกับการขยายตัวของการค้าชายแดน และทำให้นักท่องเที่ยวมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มทุนจากภายนอกเริ่มเข้ามาสร้างโรงแรม ทั้งในฝั่งไทยและฝั่งพม่า และในภายหลังพัฒนาขึ้นเป็นบ่อนการพนัน การซื้อขายที่ดินในเชียงแสนเกิดขึ้นอย่างมากมาย และรวดเร็ว ชาวบ้านหลายรายที่มีที่ดินในบริเวณใกล้เคียงกับเส้นทางผ่านของนักท่องเที่ยวและจุดการค้า กลายเป็นเศรษฐีจากการขายที่ดิน บางส่วนก็เริ่มซื้ออาชีพนายหน้ารับซื้อที่ดินให้กับนายทุนจากกรุงเทพฯอีกทอดหนึ่ง

การขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยวและการค้าชายแดน ตลอดจนการเก็งกำไรที่ดินในพื้นที่เชียงแสนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหลายด้านด้วยกัน ประการแรก คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในพื้นที่ การเก็งกำไรที่ดิน อิทธิพลของการค้าและการท่องเที่ยว ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งในเชียงแสน ดังเช่น บ้านสบรวก ซึ่งมีพื้นที่ติดกับตลาดขายของบริเวณใกล้เคียงกับจุดชมวิวสามเหลี่ยมทองคำ เริ่มเปลี่ยนอาชีพจากการผลิตในภาคเกษตรมาทำการค้าขายของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยว ชาวบ้านสบรวกบางคนถึงกับเล่าว่า รู้สึก “ตกตะลึง” กับ “เงิน” ที่ได้จากการค้าขาย ชาวไทใหญ่บ้านสบรวกแต่เดิมมานั้น คำนึงกับการทำนา และการผลิตในภาคเกษตร และไม่เคยมาคิดมาก่อนว่าการทำการค้ากับนักท่องเที่ยวจะสามารถหาเงินได้มากมายเช่นนี้ อาชีพการขายของที่ระลึกหรือผลผลิตทางการเกษตรให้กับนักท่องเที่ยวจึงเริ่มเฟื่องฟูขึ้น เพราะมีรายได้สูงกว่าการทำไร่ทำนา ชาวบ้านบางคนเริ่มเปลี่ยนนาไปเป็นสวนผลไม้ ซึ่งไม่ต้องใช้เวลาในการดูแลมากนัก บางรายหันมาปลูกไม้สัก และบางรายก็เอาที่นาให้ชาวอาข่าแถบคอยสะไ้ ซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ 5 กิโลเมตร เข้าทำการเกษตร การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในภาคเกษตรยังสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการใช้แรงงาน เมื่อชาวไทใหญ่บ้านสบรวกผันตัวไป

เป็นนายหน้าค้าขายที่ดินและทำการค้าขายให้กับนักท่องเที่ยว การผลิตในภาคเกษตรจึงตกอยู่ในมือของชาวอาข่า ซึ่งแต่เดิมมาเคยเป็นแรงงานรับจ้างทำการเกษตรให้กับชาวไทยใหญ่ รวมทั้ง กลุ่มไตนอกหรือชาวไทยใหญ่ที่อพยพเข้ามาจากพม่า และไม่มีที่ดินทำกิน ชาวอาข่าและไทใหญ่ซึ่งพึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยและไม่มีที่ดินทำกิน จึงกลายมาเป็นแรงงานหลักของการผลิตในภาคเกษตรสืบแทน นอกจากนั้น ชาวอาข่าและไทใหญ่บางส่วน ยังยึดอาชีพรับจ้างขนของบริเวณท่าเรือขนส่งสินค้า โดยเฉพาะในช่วงซึ่งว่างเว้นจากการผลิตในภาคเกษตร ธุรกิจท่องเที่ยวกลายเป็นแหล่งว่าจ้างแรงงานที่มีความสำคัญต่อชุมชนท้องถิ่นในเมืองเชียงแสนค่อนข้างมาก ความเป็นเมืองท่องเที่ยวทำให้เชียงแสนกลายมาเป็นแหล่งรวมของกลุ่มคนที่ทำธุรกิจด้านการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของบ้านพัก เรือท่องเที่ยว ร้านอาหาร ไปจนถึงแรงงานที่ทำงานตามบ้านพักนักท่องเที่ยว ซึ่งมีทั้งแรงงานชาวไทยใหญ่ ลาว และพม่า

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การขยายตัวของการค้าขายแดนและการท่องเที่ยว ทำให้เงินและตลาดเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่เชียงแสน มิได้เผชิญหน้าอยู่แต่เฉพาะกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังจำต้องคบค้าสมาคมกับคนภายนอกเพิ่มมากขึ้น สหสัมพันธ์ของพลัดภายนอก ทั้งในด้านการค้า การท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงในด้านของที่ดินและแรงงาน ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นเริ่มแสดงออกอย่างชัดเจนในลัทธิพิธีและการนับถือครูบาสำคัญๆ หลายรูปในพื้นที่ เช่น ครูบานูญูมและครูบาแสงหล้า เป็นต้น การจัดงานของครูบาทั้งสองรูป กลายมาเป็นจุดศูนย์รวมของผู้คน ไม่เพียงแต่ในเมืองเชียงแสน แต่ยังข้ามไปถึงผู้คนในพม่า ลาว และจีน ความสัมพันธ์ในมิติทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในเมืองเชียงแสน ยังปรากฏผ่านพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาอย่างชัดเจนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนไทใหญ่บ้านสบรวกเริ่มฟื้นฟูประเพณีปอยส่างลอง หรือ การบวชลูกแก้วขึ้นมาใหม่ หลังจากที่ไม่ได้จัดขึ้นเป็นเวลานาน นอกจากนั้น ยังมีการจัดพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองของหมู่บ้านเป็นประจำทุกปี โดยคนที่เข้าร่วมพิธีได้จะต้องเป็นคนในหมู่บ้านเท่านั้น การนิยามความหมายของ “คนใน” หมู่บ้าน หมายถึงคนที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในหมู่บ้าน มิใช่คนที่อพยพเข้ามารับจ้างหรือมาทำงานและทำนากอาศัยในหมู่บ้านเท่านั้น การจัดพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองของชาวบ้านสบรวก ยังเป็นการหลอมรวมชาวบ้านในอีกหมู่บ้านหนึ่ง คือ บ้านวังลาว ซึ่งแยกตัวออกไปจากบ้านสบรวกแต่ยังคงนับถือผีเจ้าเมืองเดียวกัน หรือชาวอาข่าในละแวกใกล้เคียงก็ยังมาร่วมพิธีไหว้ผีเจ้าเมืองเช่นเดียวกัน โดยนับเช่นนี้ พิธีไหว้ผีเจ้าเมือง จึงกลายมาเป็น “สัญลักษณ์” ของความเป็นชุมชนท้องถิ่น หรือพรมแดนทางวัฒนธรรมที่แบ่งแยกระหว่างคนในกับคนนอกอย่างชัดเจน

ประการที่สาม คือ การเปลี่ยนแปลงในด้านของตลาดการค้าของท้องถิ่น ซึ่งแยกออกอย่างชัดเจนกับตลาดการท่องเที่ยวที่เข้ามาพร้อมกับสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เมืองเชียงแสนมีตลาดนัดของท้องถิ่นทุกวันอาทิตย์ ตลาดนัดท้องถิ่นเป็นพื้นที่ซึ่งคนทั้งฝั่งลาวและพม่าข้ามมาจับจ่ายซื้อหาสินค้า

ที่ตลาดนัด วันอาทิตย์จึงเป็นวันที่มีผู้คนในท้องถิ่นข้ามฟากเข้ามาเป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งจะเข้ามาซื้อของใช้ทั่วไปในพื้นที่ตลาดนัด โดยมีบรรดาพ่อค้าแม่ค้าที่ประกอบอาชีพค้าขายตามตลาดนัดตระเวนมาขายของเป็นประจำ นอกจากนั้น ตลาดนัดยังเป็นพื้นที่ทางการค้าของชาวบ้านที่นำเอาผลผลิตทางการเกษตรของตนมาจำหน่าย ดังเช่น ชาวม้งและชาวอาข่าจะนำเอากระชายดำ พริกตะไคร้ กล้วย และผลผลิตอื่นๆ ลงมาขาย ชาวไทลื้อบ้านวังลาวจะนำเอาผ้าทอพื้นบ้านมาจำหน่าย ตลาดนัดท้องถิ่นยังเป็นเวลาที่พักค้าแม่ค้าจากฝั่งพม่าและลาว นำเอาของป่า หน่อไม้ หน่อกขม ข้าวเหนียว และสินค้าอื่นๆ เดินทางเข้ามาขายที่ตลาดนัด และหากกลับก็ซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า ยาฆ่าแมลง สังกะสี และเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ จากฝั่งไทย กลับไปขายอีกทอดหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของตลาดการค้าชายแดน โดยเฉพาะเครือข่ายการค้าขนาดใหญ่ในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ เริ่มทำให้การสร้างเครือข่ายและการต่อรองทางการค้ามีรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น จากแต่เดิมที่การค้าในท้องถิ่นวางอยู่บนพื้นฐานของเครือข่ายการค้าแบบเดิม ตัวอย่างเช่น คนที่เคยค้าขายบริเวณแนวชายแดนผ่านเส้นทางของแม่สาย โดยค้าขายกับคนจีนที่ส่งสินค้าเข้ามาทางบกแล้วเข้าสู่ไทยผ่านทางท่าขี้เหล็ก เมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินเรือจากสิบสองปันนาตรงมายังเชียงแสน พ่อค้าเหล่านี้บางส่วนก็เริ่มเปลี่ยนเส้นทางขนส่งมาขึ้นของที่เชียงแสน เพราะที่แม่สายอาจมีความไม่แน่นอนในเรื่องของการปิดเปิดด่านทางฝั่งพม่า ในขณะที่เชียงแสนมีความสะดวกและแน่นอนมากกว่า พ่อค้าหลายรายเริ่มพัฒนาสายสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและทำให้การเสียภาษีกลายเป็นสิ่งที่เจรจาต่อรองกันได้ อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของเครือข่ายการค้าขนาดใหญ่ส่งผลให้พ่อค้าท้องถิ่นจำนวนมากไม่น้อยเริ่มประสบปัญหาในการค้าขาย ตัวอย่างเช่น ในช่วงแรกๆ ที่มีการเปิดเส้นทางทางการค้าทางเรือจากจีนมายังเชียงแสน พ่อค้าชาวไทใหญ่จากสบรวกหลายรายเริ่มเข้าไปลงทุนทำการค้าโดยล่องเรือขึ้นไปเพื่อนำเอาผลไม้ รองเท้าและสินค้าอื่นๆ มาขายในฝั่งไทย แต่เมื่อเครือข่ายการค้าขนาดใหญ่เริ่มพัฒนามากขึ้น พ่อค้ารายย่อยเหล่านี้ก็เริ่มประสบปัญหา เพราะเรือจีนมีปริมาณการขนส่งสินค้าจำนวนมาก ทำให้ต้นทุนในการขนส่งสูงกว่า พ่อค้ารายย่อยจึงไม่สามารถค้าขายแข่งกับคนจีนได้ บางรายจำต้องเลิกค้าขาย หรือปรับตัวไปเป็นนายหน้าคอยรับใบส่งสินค้าเพื่อส่งลงเรือแทนที่จะลงทุนทำการค้าเอง

แม้ว่าการขยายตัวของการค้าชายแดนจะทำให้พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย ไม่สามารถแข่งขันกับพ่อค้ารายใหญ่ได้ หากแต่การต่อรองทางการค้าผ่านความเป็นชาติพันธุ์ก็ยังคงดำเนินไปอย่างเข้มข้น ดังเช่น การค้าวัวควายของชาวไทลื้อแถบบ้านวังลาวกับชาวไทลื้อที่สิบสองปันนา ก่อนจะมีการเปิดเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำโขงตามโครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ชาวไทลื้อในเชียงแสนจะเดินทางไปเยี่ยมญาติและค้าขายที่สิบสองปันนาอยู่เป็นประจำ โดยส่วนใหญ่จะเดินทางผ่านพม่าไปทางแม่สาย แล้วหากกลับมักนำเอาวัวควายจากสิบสองปันนาลงมาขาย เมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินเรือ พ่อค้าชาวไทลื้อเหล่านี้ก็จะนำเอาวัวควายจากสิบสองปันนาลงมาขาย โดยผู้ซื้ออาจเดินทางไปเลือกเอง หรืออาจให้ญาติพี่น้องทางสิบสองปันนาช่วยรวบรวมวัวควายให้ โดยบอกจำนวนและราคาตามที่กำหนด

เอาไว้แล้วให้ญาติทางโน้นส่งลงเรือมา พ่อค้าก็จะไปรอรับที่ท่าเรือเชียงแสน การค้าขายในลักษณะเช่นนี้ยังคงดำเนินต่อไป และเครือข่ายการค้าก็จำกัดวงอยู่แค่ในหมู่คนไทลื้อด้วยกัน โดยไม่ขยายออกไปสู่คนจีนในสิบสองปันนา พ่อค้าชาวไทลื้อบางคนค้าวัวควายและเป็นนายหน้าส่งสินค้าจากไทย เช่น กระทั่งแดง ไปขายในเมืองจีน การค้าบนพื้นฐานของความเป็นญาติและความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน จึงยังคงสามารถผลิตซ้ำตนเองได้ ท่ามกลางการขายตัวของเครือข่ายการค้าขนาดใหญ่ในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ

หากเราละเลียบริมฝั่งแม่น้ำโขงจากเชียงแสนลงมาเพียงไม่กี่สิบกิโลเมตร เราก็จะมาถึงอำเภอเชียงของ เมืองการค้าชายแดนอีกแห่งหนึ่ง ในปัจจุบันเชียงของเป็นเพียงอำเภอเล็กๆแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดเชียงราย โดยมีพรมแดนติดกับเมืองห้วยทรายของประเทศลาวบนอีกฟากฝั่งของแม่น้ำโขง ก่อนที่อิทธิพลของลัทธิอาณานิคมจะขยายตัวเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ เชียงของเป็นบ้านของผู้คนมากมายหลายกลุ่ม ตั้งแต่คนเมือง ไทลื้อ คนลาว ไทจีน และกลุ่มชนบนที่สูง เช่น ขมุ ม้ง มูเซอ เข่า เป็นต้น ผู้คนในเชียงของต่างอพยพไปมาหาสู่และเคลื่อนย้ายถิ่นที่ทำกินข้ามพื้นที่ระหว่างไทยกับลาวมาโดยตลอด ชาวลาและชาวไทลื้อริมสองฟากฝั่งของแม่น้ำโขงจึงเป็นญาติมิตร ที่มีสายสัมพันธ์สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน การเดินทางข้ามไปมาเพื่อเยี่ยมญาติ ทำการค้า หรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนา จึงเป็นวัตรปฏิบัติปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นและดำเนินไปในชีวิต ประจำวันของผู้คนแถบนี้ ราวปีพ.ศ. 2330 การอ่อนกำลังลงของพม่าในเขตลุ่มน้ำโขงตอนเหนือ ทำให้เมืงนันทบุรีศรีน่าน พื้นที่ขึ้นหลังจากสงครามที่ยืดเยื้อยาวนานระหว่างพม่ากับสยาม เมืงน่านเริ่มกลายมาเป็นเมืองสำคัญในเขตภาคเหนือตอนบน มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว โดยทำการกวาดต้อนผู้คนหรือเทครัวหลายครั้งหลายครา จากเวียงภูคา หลวงน้ำทา และสิบสองปันนาเพื่อมาตั้งรกรากทำการเกษตร

เชียงของจึงกลายมาเป็นจุดผ่านสำคัญสำหรับคนจากหลวงน้ำทาและเวียงภูคา ที่ข้ามลำน้ำโขงจากห้วยทราย เพื่อเดินทางต่อไปยังเมืงน่าน พ่อค้าวัวต่างชาวยุ่ยนานและชาวไทลื้อจะเดินทางจากเชียงรุ่ง ผ่านเมืงงลา บ่อเต็น หลวงน้ำทา มายังเชียงของ โดยนำเอาผ้าไหม ผืน หนังสัคว์ และของใช้อื่นๆมาขาย ช่วงขากลับก็จะซื้อฝ้ายจากชาวขมุและเข้าบริเวณเมืงเชียงของเพื่อนำกลับไปขายในยุ่ยนาน การที่เมืงเชียงของกลายเป็นเมืองสำคัญทางการค้าและการเก็บภาษีของน่าน ทำให้มีการอพยพพลั้งไหลและกวาดต้อนผู้คน โดยเฉพาะชาวไทลื้อจากสิบสองปันนาและเมืงอื่นๆ เข้ามาตั้งรกรากในเชียงของและเมืงห้วยทรายบนฝั่งลาวหลายครั้งหลายคราด้วยกัน ชาวไทลื้อที่เชียงของจึงมิได้มีเพียงกลุ่มเดียว หากแต่มีความหลากหลายภายในอันเนื่องมาจากการอพยพมาจากคนละพื้นที่ และในเวลาที่แตกต่างกัน ดูเหมือนว่าชาวไทลื้อเก่าแก่ของเมืงเชียงของแบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม เช่น ลื้อบ้านห้วยเมืง ลื้อบ้านศรีคอนไชย ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้เป็นไทลื้อที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในเชียงของตั้งแต่ปี พ.ศ. 2420 และพำนักอาศัยอยู่ที่เชียงของมาเป็นเวลาหลายชั่วอายุคน

ในปีพ.ศ. 2436 เมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองฝั่งขวาแม่น้ำโขงและพยายามเข้าควบคุมเส้นทางการค้าจากจีนผ่านลาวมาสู่สยาม และในขณะเดียวกัน กรุงเทพฯก็พยายามที่จะปรับปรุงระบบการปกครองหัวเมืองเพื่อสถาปนาระบบรวมศูนย์อำนาจ และด้านทานแรงกดดันจากลัทธิอาณานิคมที่แผ่เข้ามาในอุษาคเนย์อย่างรวดเร็ว การเผชิญหน้ากันของมหาอำนาจตะวันตกและสยาม ทำให้ผู้ปกครองท้องถิ่น สามารถฉกฉวยโอกาสในการหลีกเลี่ยงและเลือกใช้อิทธิพลของทั้งสองฝ่ายเพื่อความอยู่รอดของตน ในช่วงเวลานี้เองที่ความเป็นรัฐชาติเริ่มได้รับการสถาปนาขึ้น มีการกำหนดพรมแดนชัดเจนขึ้น มีการควบคุมพื้นที่ทั้งจากฝรั่งเศสและไทย หากแต่ในความเป็นจริง การเลื่อนไหลไปมาข้ามพรมแดนของรัฐชาติก็ยังคงเป็นกิจวัตรประจำวันที่ดำเนินไปตามปกติ

ราวปีพ.ศ. 2488 ซึ่งชาวเชียงของเรียกว่าช่วง “สงครามฝรั่งเศส” หรือการที่ประเทศต่างๆ ในอุษาคเนย์เริ่มต่อสู้เพื่อสลัดตนเองออกจากการเป็นอาณานิคมฝรั่งเศส ส่งผลให้ผู้คนจากฝั่งลาวจำนวนหนึ่งอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาอยู่ในบริเวณเมืองเชียงของ เชียงแสนและเวียงแก่น ดังเช่นชาวไทลื้อที่บ้านน้ำแก้งในฝั่งลาว อพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านหาดบ้าย เป็นต้น นอกจากชาวไทลื้อแล้ว ในเวลาต่อมาก็มีชาวจีนกวางตุ้ง ไหหลำ แต้จิ๋ว อพยพเข้ามาตั้งรกรากค้าขายในตลาดเมืองเชียงของในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเพื่อทำการค้าข้าวสาร เสื้อผ้าและของใช้ต่างๆ นอกจากนั้นยังมีชาวจีนฮ่อจากกองพล 93 อพยพเข้ามาตั้งรกรากในฝั่งไทยในช่วงเวลาประมาณ ปี 2510 และมีบทบาทสำคัญในการร่วมรบเพื่อปราบคอมมิวนิสต์บริเวณพื้นที่ดอยขาว ดอยผาหม่นและดอยผาดั้ง สงครามฝรั่งเศสยังผลักดันให้ชาวจีนจากฝั่งลาวอพยพเข้ามาตั้งรกรากในฝั่งไทยเพิ่มมากขึ้น และกลายมาเป็นแรงงานของชาวจีนในตลาด และเป็นแรงงานในเตาต้มยาสูบ เป็นต้น ในช่วงเวลานั้นการเดินทางจากเชียงของไปเชียงใหม่ต้องใช้เวลาหลายวัน การเดินทางจากเชียงแสนไปเชียงของทำได้โดยใช้เรือซึ่งกินเวลาประมาณ 7 ชั่วโมง การเดินทางจากเชียงของไปเวียงแก่น ก็ต้องนั่งเรือจากเชียงของไปแจ่มป่องแล้วนั่งเกวียนต่อไป เส้นทางคมนาคมที่ยากลำบากนี้ทำให้การไปมาหาสู่ระหว่างผู้คนทำได้ไม่ถนัด เส้นทางที่สะดวกกว่าในการค้าขาย รวมไปถึงจนถึงการเดินทางไปรับการรักษาพยาบาลเมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บ คือ การข้ามฟากไปยังเมืองห้วยทรายทางฝั่งลาว ซึ่งมีกองกำลังของฝรั่งเศสตั้งอยู่ ในช่วงสงคราม เชียงของจึงเป็นทั้งสถานที่หลบภัย ซึ่งคนจำนวนหนึ่งเลือกที่จะอพยพเข้ามาตั้งรกรากทำมาหากินและรู้สึกรู้สีกว่ามีความปลอดภัย และในขณะเดียวกัน ช่วงสงครามยังเป็นโอกาสทองทางการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้าข้าว แม้ว่าทางรัฐบาลไทยจะพยายามเข้มงวดกวดขันกับการลักลอบค้าข้าวไปขายทางฝั่งห้วยทราย แต่การค้าตามตลาดขนาดเล็กหลายจุด ทำให้การควบคุมของรัฐนั้นเป็นไปโดยไม่มีประสิทธิภาพแต่อย่างใด

นอกจากการอพยพหลั่งไหลของชาวไทลื้อ ชาวจีนและชาวจีนฮ่อแล้ว ชนกลุ่มน้อยอีกหลายกลุ่ม เช่น ม้ง มูเซอ และเข่า ก็อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งรกรากในฝั่งไทยเช่นเดียวกัน การหนีภัยสงครามทำให้คนกลุ่มต่างๆพากันอพยพเข้ามาตั้งรกรากทั้งบนที่ราบและบนดอย ในช่วงประมาณ ปีพ.ศ. 2510 ชาวไทลื้อดังเช่นลื้อบ้านห้วยเม็งได้เริ่มเป็นกลุ่มแรกที่ปรับเปลี่ยนจากการเช่า

นาของลูกหลานเจ้าเมืองเก่า แล้วหันมาทำการปลูกสัมชยายพื้นที่เพาะปลูกจนกระทั่งชาวไทลื้อได้รับการยอมรับในแง่ของบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น และได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มชนที่มีความขยันขันแข็งและประสบความสำเร็จ

ช่วงปีพ.ศ. 2518 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศลาว และเป็นช่วงของการปิดพรมแดนยาวนานไปจนถึงปี 2532 ในยุคสมัยของรัฐบาลชาติชายซึ่งดำเนินนโยบายเปลี่ยนสนามรบให้กลายเป็นสนามการค้าและมีการเปิดพรมแดนอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง ช่วงยุคปิดพรมแดนในระหว่างปี 2518 – 2532 นั้น ส่งผลให้ความเป็นชาติพันธุ์ในเมืองเชียงของเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญหลายประการด้วยกัน อิทธิพลของสงครามเย็น การแบ่งแยกทางอุดมการณ์การเมืองระหว่างลาวฝ่ายซ้ายซึ่งปกครองโดยระบบสังคมนิยม กับ ไทยซึ่งปกครองโดยระบบทุนนิยมผูกขาด ทำให้เกิดการสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมที่แตกต่างกันออกไปอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทยที่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างเข้มข้นนับเนื่องจากปี 2504 เป็นต้นมา ยังทำให้เกิดการแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างลาวกับไทย ลาวถูกมองว่าเป็นประเทศที่ล้าหลัง และด้อยพัฒนามากว่าไทย เพราะขาดโครงสร้างพื้นฐานและมีมาตรฐานในการดำรงชีพที่ด้อยกว่า ในขณะที่ไทยเริ่มกลายมาเป็นประเทศที่ทันสมัยและมั่งคั่งร่ำรวย ผลกระทบของสงครามเย็น ความแตกต่างทางอุดมการณ์ชาตินิยม และวาทกรรมการพัฒนา ค่อยๆส่งผลให้ความเป็นรัฐชาติค่อยๆซ้อนทับลงบนความเป็นชาติพันธุ์มากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่อพยพหลบหนีสงครามและอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เข้ามาตั้งรกรากในฝั่งไทย ต้องเผชิญหน้ากับปมปัญหาที่ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะเอาตัวรอดในพื้นที่ใหม่และสังคมใหม่อย่างไร แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีแนวทางและยุทธวิธีในการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเช่น ชาวจีนฮ่อพยายามปรับจุดเผชิญหน้ากับรัฐไทย โดยการเข้าร่วมรบเพื่อต่อสู้กับการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ สุสานของทหารจีนคณะชาติที่เชียงของ เป็นประจักษ์พยานยืนยันอย่างชัดเจนถึงจำนวนทหารชาวจีนที่เสียชีวิตบริเวณคอยขาวและคอยผาหม่น นัยสำคัญของการเข้าร่วมรบกับกองทัพไทย คือ ความพยายามที่จะบอกว่า เราได้แสดงความจงรักภักดีและต้องการจะอยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินนี้ ในเวลาต่อมา ชาวจีนฮ่อจึงได้รับอนุญาตให้จัดตั้งชุมชนของตนขึ้นที่บ้านผาดั้ง อำเภอเวียงแก่น และบ้านเวียงหมอก อำเภอยางสัก ชาวจีนฮ่อทั้งสองชุมชนได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทางการเงินจากรัฐบาลได้หวั่น ที่นั่นมีโรงเรียนจีนหลายแห่ง มีโบสถ์คริสต์ และกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอเวียงแก่นและอำเภอยางสักมาจนถึงทุกวันนี้ ในขณะเดียวกัน ชาวม้ง มูเซอร์และเข่าที่อพยพโยกย้ายเข้ามาในช่วงสงคราม ก็ลงหลักปักฐานตั้งรกรากทำมาหากินอยู่บนที่สูงและเดินทางลงมาทำการค้ากับชาวพื้นราบเป็นครั้งคราว ส่วนชาวไทลื้อที่อพยพเข้ามาในช่วงสงคราม พบว่า ชาวลื้อเดิม คือ ลื้อศรีคอนไซกับลื้อห้วยเม็งนั้นได้บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรในอำเภอยางสักและพื้นที่โดยรอบออกไปอย่างกว้างขวาง มีการนำเอารถไฟเข้ามาเพื่อบุกเบิกพื้นที่นาและสวนส้ม ชาวไทลื้อที่อพยพเข้ามาใหม่จึงต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการขาด

แคลนที่ดินทำกิน เพราะถือกลุ่มเดิมได้ยึดครองที่ดินเอาไว้แทบทั้งหมดแล้ว ชาวอีสานบางส่วนต้อง
แอบกลับไปทำกินบนฝั่งลาว ในขณะที่ศูนย์อพยพบ้านห้วยตองก็เนื่องแน่นไปด้วยชาวอีสานอพยพ
หลายพันคน และกลายมาเป็นตลาดใหญ่สำหรับพ่อค้าแม่ค้าที่เคยเดินทางไปค้าขายบริเวณเมืองห้วย
ทรายก็โยกย้ายมาขายสินค้าที่ศูนย์อพยพแทน อย่างไรก็ตาม การปิดพรมแดนมิได้หมายความว่าไม่มี
การค้าระหว่างผู้คนริมสองฝั่งโขงดังเดิม ในทางตรงกันข้าม แม้ว่าการค้าบริเวณศูนย์กลางคือตรง
ท่าข้ามจากห้วยทรายมายังเชียงของจะปิดลง แต่บริเวณท่าเรือขนาดเล็กรอบนอกกลับมีการ
เคลื่อนไหวค้าขายอย่างคึกคักและเข้มข้น การปิดพรมแดนทำให้สินค้าหลายตัวเริ่มขาดแคลนและมี
ราคาแพง ยาแก้ไข้ น้ำมันก๊าด ข้าวและของใช้จำเป็นมากมายราคาพุ่งขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็น
โอกาสทองของพ่อค้าแม่ค้าที่จะลักลอบนำเอาข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ข้ามโขงไปขายตามตลาดขนาดเล็กบนฝั่งลาว ชาวลาวหลายกลุ่มนิยมนำเอาเป็น ผ้าเก่า ฝ้องและวัตถุโบราณต่างๆ มาขายให้กับ
พ่อค้าแม่ค้าเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าจำเป็นของชีวิต การปิดพรมแดนจึงส่งผลให้เกิดการอพยพ
เคลื่อนย้ายของผู้คนจำนวนมากข้ามมายังฝั่งไทย และในขณะเดียวกัน ก็เปิดโอกาสให้พ่อค้าแม่ค้า
ต่างๆ คึกคักกำไรจากการลักลอบขายสินค้าให้กับคนที่ตัดสินใจอยู่ทางฝั่งลาวต่อไป เนื่องจากขาด
แคลนที่ดินทำกินหรือเหตุปัจจัยอื่นๆ การลักลอบค้าขายในช่วงปิดพรมแดนทำให้ความสัมพันธ์ทาง
เครือญาติและความเป็นชาติพันธุ์ เป็นพื้นฐานสำคัญของเครือข่ายทางการค้าซึ่งสืบทอดเรื่อยมา
จนถึงยุคเปิดประเทศในสมัยรัฐบาลชาติชาย

การเปิดพรมแดนในช่วงปี 2532 ทำให้เชียงของเริ่มกลายเป็นตลาดการค้าที่คึกคักขึ้น เชียง
ของกลายเป็นตลาดผลผลิตทางการเกษตร ไม่ว่าจะเป็นข้าวโพด สับ และที่สำคัญคือ ธุรกิจการ
ท่องเที่ยวเริ่มกลายเป็นจุดขายสำคัญ เพราะเชียงของกลายเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญอีกจุดหนึ่ง
สำหรับการพักผ่อนริมแม่น้ำโขง และสำหรับนักท่องเที่ยวชาวตะวันตกที่ต้องการเดินทางต่อไปยัง
ห้วยทรายและหลวงพระบางบนฝั่งลาว จีนก็เริ่มเข้ามามีบทบาททางการค้าเพิ่มมากขึ้น มีตลาดจีน
เดือนละสองครั้งบริเวณท่าเรือเร็วฝั่งห้วยทราย และในขณะเดียวกัน แม่ค้าชาวลาวจากห้วยทราย
ปากเบงและหลวงพระบางก็เดินทางมาซื้อของที่เชียงแสนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเปิดพรมแดน
และการค้าที่เพิ่มขึ้น ยังหมายความว่า การควบคุมสินค้า และผู้คนก็มีมากขึ้นเช่นเดียวกัน อำนาจอรัฐ
บริเวณชายแดนเริ่มปรากฏตัวอย่างเข้มข้นมากขึ้น และพยายามขยายตัวออกไปควบคุมตลาดขนาดเล็ก
บริเวณจุดข้ามอื่นๆ นอกเหนือจากบริเวณท่าข้ามเมืองห้วยทรายเชียงของ

การศึกษาความเป็นชาติพันธุ์และการค้าบริเวณเมืองเชียงของ ทำให้โสภิตา (2548) ค้นพบ
พัฒนาการที่น่าสนใจหลายประการด้วยกัน ประการแรก คือ บทบาทของผู้หญิงในเครือข่ายการค้า
ระดับท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์ หลังจากที่มีการเปิดพรมแดนการค้าระหว่างไทยกับลาว มีโครงการ
สร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงบริเวณอำเภอเชียงของ อีกทั้งมีการหลั่งไหลของผู้คนและสินค้าข้าม
พรมแดนของรัฐบาลเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เครือข่ายการค้าของผู้หญิงหรือ
แม่ค้าท้องถิ่นเริ่มหวนกลับมามีบทบาทสำคัญเพิ่มขึ้นจากแต่เดิมที่เคยมีบทบาทสำคัญอยู่แล้ว แม่ค้า

เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการค้าข้ามพรมแดนของภูมิลำเนา โดยเราอาจแบ่งแม่ค้าออกได้หลายกลุ่ม เช่น กลุ่มแม่ค้าคนเมืองในเชียงของ แม่ค้ากลุ่มนี้เป็นคนเมืองแถบบ้านสบโสม วัดหลวง และหัวเวียง เป็นแม่ค้าที่ทำการค้าขายมาตั้งแต่ก่อนเปิดพรมแดนในปี 2518 โดยเริ่มต้นจากค้าข้าว และของใช้อื่นๆ แม่ค้าเหล่านี้จะทำหน้าที่ส่งซื้อสินค้าจากฝั่งไทยข้ามไปขายยังฝั่งลาว โดยอาจซื้อโดยออกเงินไปก่อนแล้วไปบวกกำไรเมื่อนำของไปส่ง หรือซื้อสินค้าโดยรับเงินจากลูกค้าไปเลย แม่ค้าบางรายยังทำหน้าที่เป็นธนาคารรับฝากและถอนเงินจากลูกค้าชาวลาว เป็นต้น แม่ค้ากลุ่มนี้ได้รับานิสงค์จากการเปิดพรมแดนในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งมีการค้าขายเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย หากแต่ในช่วงสองสามปีมานี้ ทางลาวเริ่มกวดขันในการเก็บภาษี แม่ค้าเหล่านี้จึงเริ่มหลีกเลี่ยงที่จะนำสินค้าไปขึ้นฝั่งที่เมืองหัวทราย แต่หันไปใช้ท่าเรือขนาดเล็กอื่นๆ ในการลำเลียงสินค้าแทน การปรับเปลี่ยนพื้นที่และการค้าของแม่ค้ากลุ่มดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า คำสั่งของรัฐบริเวณแนวชายแดนไม่เคยได้รับการปฏิบัติตามจากประชาชน แม้ว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองและศุลกากร ทั้งฝั่งลาวและฝั่งไทย จะพยายามเข้มงวดกวดขันและตรวจสอบการหลั่งไหลของสินค้าและผู้คนข้ามพรมแดน แต่ในขณะเดียวกัน แม่ค้ากลุ่มต่าง ๆ ก็พยายามทุกวิถีทางที่จะหลบหลีกการตรวจสอบของอำนาจรัฐ โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ทางด้านเครือญาติ และการปรับใช้ท่าเรือขนาดเล็กจุดต่างๆ ในการแลกเปลี่ยนสินค้า บ่อยครั้งที่เราพบว่า แม่ค้าเป็นเสมือนกับพนักงานขาย ที่เดินทางไปรับใบสั่งซื้อสินค้าจากฝั่งลาว แล้วกลับมาจัดหาสินค้าเพื่อส่งไปให้ลูกค้าตามต้องการ นอกจากนั้นแล้ว แม่ค้ายังเป็นนายหน้าจัดหาแรงงานให้กับลูกค้าในฝั่งไทย เช่น ช่วงเวลาที่มีความต้องการแรงงานในภาคเกษตรเป็นจำนวนมากเพื่อหักข้าวโพดหรืออูเลสวนส้ม แม่ค้าจากฝั่งไทยก็จะข้ามไปบ้านญาติที่ฝั่งลาวพร้อมกับบอกจำนวนแรงงานและวันเวลาที่ต้องการ เพื่อนัดหมายให้แรงงานเหล่านั้นเดินทางไปทำงานตามที่กำหนดเอาไว้ กระบวนการค้าข้ามพรมแดนของภูมิลำเนา จึงสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเป็นญาติ ความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งซ้อนทับด้วยระบบอุปถัมภ์และเครือข่ายของความไว้วางใจที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของสินค้าจากจีนเข้ามาในลาว อีกทั้งความเข้มงวดกวดขันของเจ้าหน้าที่ อาจทำให้กลุ่มแม่ค้าเหล่านี้จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทและยุทธวิธีในการดำเนินธุรกิจเพิ่มขึ้น

นอกจากแม่ค้าที่ทำธุรกิจข้ามพรมแดนของภูมิลำเนาแล้ว กลุ่มแม่ค้าที่ปรากฏตัวตามตลาดนัดก็นับได้ว่าเป็นเครือข่ายของการค้าที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ตลาดนัดเชียงของถือว่าเป็นศูนย์กลางของการจับจ่ายบริโภคสินค้าที่ใหญ่ที่สุดในแถบนั้น การจัดตำแหน่งแห่งที่ของร้านค้าและสินค้าต่างๆ ที่วางขายล้วนแล้วแต่แบ่งบอกสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าจะมาพร้อมกับรถสก๊อต มีการตั้งเพิงและร้านรวงอยู่กลางตลาด ในขณะที่บริเวณชายขอบของตลาดนัดจะเป็นที่ตั้งของชาวม้ง เช่น ม้งผาดั้ง แม่ค้าชาวลาว และแม่ค้าชาวมุที่นำเอาพืชผลทางการเกษตร เห็ด หน่อไม้ มาวางขาย การจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของพ่อค้าแม่ค้าในตลาดนัดเชียงของ เป็นคล้ายกับภาพสะท้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างน่าสนใจ